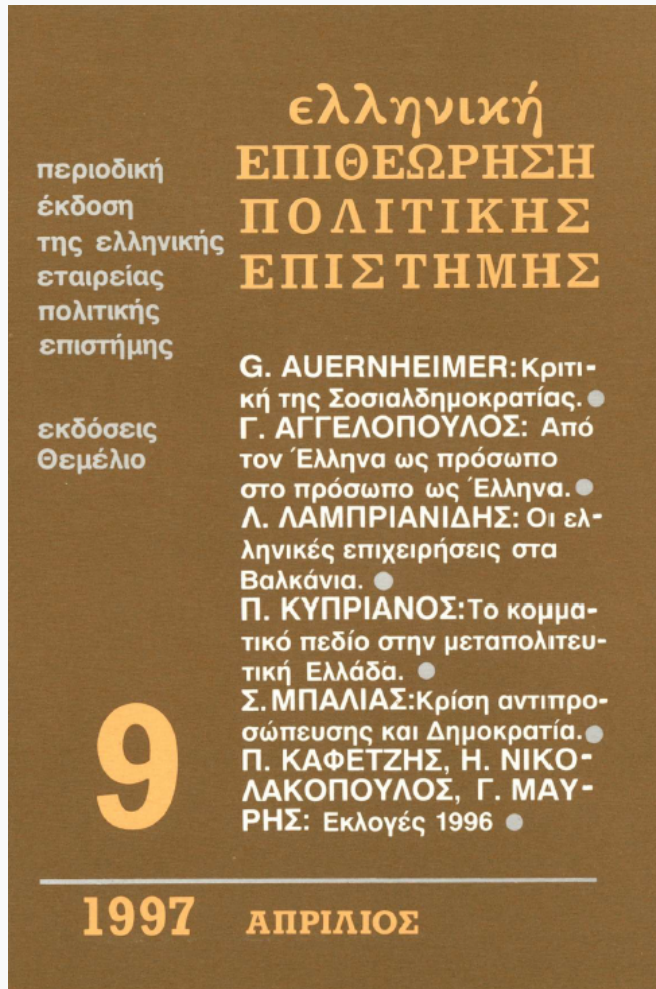

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 9 (1997)

Robert Michels: Κριτική της Σοσιαλδημοκρατίας.
Οι καταβολές της κοινωνιολογίας των κομμάτων

Gustav Auernheimer

doi: [10.12681/hpsa.15225](https://doi.org/10.12681/hpsa.15225)

Copyright © 2017, Gustav Auernheimer

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Auernheimer, G. (2017). Robert Michels: Κριτική της Σοσιαλδημοκρατίας. Οι καταβολές της κοινωνιολογίας των κομμάτων. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 9, 5–41. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15225>

GUSTAV AUERNHEIMER*

ROBERT MICHELS

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΟΙ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το συγγραφικό έργο του Michels είναι σημαντικό. Μια βιβλιογραφία που καταρτίστηκε από την Gisela Michels-Lindner, τη χήρα του Michels, περιλαμβάνει 731 τίτλους. Μια επιλεγμένη βιβλιογραφία του Wilfried Röhrich κατονομάζει 244 έργα, από τα οποία τα 30 είναι βιβλία.¹ Εισαγωγές στην πολιτική κοινωνιολογία, τουλάχιστον οι γερμανόφωνες, διαπραγματεύονται τον Michels, κατά κανόνα, ως έναν κλασικό εκπρόσωπο του κλάδου και εκτός αυτού προσπαθούν να τον εντάξουν στη γενική ανάπτυξη της κοινωνιολογίας. Για τον Ebbighausen, η κοινωνιολογία στις απαρχές της ανάπτυξής της είναι θεωρία της κρίσης που διαμορφώνει τη φυσιογνωμία της ως ιδιαίτερη επιστήμη στα πλαίσια της εξάπλωσης της αστικής κοινωνίας. Όπως και οι άλλες «ειδικές κοινωνιολογίες», έτσι και η πολιτική κοινωνιολογία είναι επακόλουθο ιδιαίτερων προβλημάτων ανάπτυξης. Γεννιέται προς τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα ως διάγνωση της αυξανόμενης, πλήρους κρίσεων κοινωνικοποίησης του κράτους. Η αντιφατική διαδικασία του μαζικού εκδημοκρατισμού, η πολιτική διαδικασία ενσωμάτωσης του εργατικού κινήματος και οι οργανωτικές του πλευρές αποτελούν, κατά τον Ebbighausen, τα θέματα του βιβλίου του Moisei Ostrogorski, *Δημοκρατία και η οργάνωση των πολιτικών κομμάτων* (1902), καθώς και των έργων του Robert Michels. Ενώ ο Ostrogorski ερευνά

* Ο Gustav Auernheimer είναι διδάκτορας της Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Marburg/Γερμανίας

1. Wilfried Röhrich, «Robert Michels», στο von D. Käsler (επιμ.), *Klassiker des soziologischen Denkens*, τόμ. II, Von Weber bis Mannheim, Μόναχο 1978, σ. 465 κ.ε.

τις αγγλικές και αμερικανικές οργανώσεις των κομμάτων ως ένας φιλελεύθερος ριζοσπάστης, ο Michels αναλύει τα κόμματα της ηπειρωτικής Ευρώπης ως ένας ριζοσπάστης σοσιαλιστής. Και για τους δύο, σύμφωνα με τον Ebbighausen, η δημοκρατία έχει περιέλθει σε μια κρίση, την οποία όμως δεν αποδίδουν σε κοινωνικούς λόγους αλλά σε ενυπάρχουσες πολιτικές εξελίξεις.²

Ο Lenk στην *Εισαγωγή του στην Πολιτική Κοινωνιολογία* τονίζει ότι για τον Michels, όπως και για τον Mosca, ο αγώνας για την εξουσία αποτελεί το βασικό κίνητρο κάθε πολιτικής πράξης. Την πρώτη θέση ανάμεσα στα θέματα που απασχολούν τον Michels καταλαμβάνει η ανάλυση των ηγετικών οργάνων των κομμάτων, της μεταβίβασης, αλλά και της κατάχρησης εξουσίας. Κατά τον Lenk, ο Michels, με τον κοινωνιολογικό διαρθρωτικό του νόμο για το σχηματισμό της ολιγαρχίας, θέλει να επιβεβαιώσει τη θέση του Mosca, σύμφωνα με την οποία η κυριαρχία μιας μειονότητας επικαλείται πολιτικούς τύπους (όπως για παράδειγμα τη δημοκρατία).³ Παρόμοια είναι και η εκτίμηση του Jonas στο βιβλίο του *Ιστορία της Κοινωνιολογίας*. Εδώ υποστηρίζεται ότι ο Michels συνδέει την, κατά βάση, αντίθετη προς τα ιστορικά γεγονότα θεωρία του Mosca για την κυρίαρχη τάξη με την πραγματικότητα των πολιτικών κομμάτων και τη διερεύνησή της. Και επιπλέον, καθιερώνει την ψυχολογία της μάζας του Le Bon, για να εξηγήσει γιατί οι μάζες είναι ανήμπορες και χρειάζονται καθοδήγηση: η μάζα και η ηγεσία βρίσκονται πάντα η μία απέναντι στην άλλη.⁴ Αν η σημασία του Michels για την πολιτική κοινωνιολογία, και ιδιαίτερα για την κοινωνιολογία των κομμάτων, είναι αδιαφιλονίκητη, δεν παύει όμως να είναι προβληματική η κατάταξή του στους «κλασικούς» της κοινωνιολογίας γενικά, ή τουλάχιστον της γερμανικής κοινωνιολογίας.

Και μπορεί βέβαια ο Michels να είχε λάβει μέρος στα πέντε από τα συνολικώς επτά γερμανικά Συνέδρια της Κοινωνιολογίας, μετα-

2. Rolf Ebbighausen, *Politische Soziologie. Zur Geschichte und Ortsbestimmung*, Opladen 1987, σ. 19 κ.ε.

3. Kurt Lenk, *Politische Soziologie. Strukturen und Integrationsformen der Gesellschaft*, (Με μια διεξοδική βιβλιογραφία), Στουτγάρδη 1982, σ. 48 κ.ε.· Ελληνική έκδοση: Kurt Lenk, *Πολιτική κοινωνιολογία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1990.

4. Friedrich Jonas, *Geschichte der Soziologie 2. Von der Jahrhundertwende bis zur Gegenwart*, Mit Quellentexten, Reinbek bei Hamburg 1976, σ. 139 κ.ε.· Ελληνική έκδοση: Jonas, Friedrich, *Ιστορία της κοινωνιολογίας*, Αθήνα.

ξύ 1910 και 1930, και μάλιστα κάθε φορά λάβαινε και το λόγο,⁵ όμως ούτε επιστημονικά ούτε οργανωτικά έπαιξε έναν κεντρικό ρόλο κατά τη διαμόρφωση του νέου επιστημονικού κλάδου, όπως συνέβη με τους «πατέρες» της κοινωνιολογίας Tönnies, Simmel, Sombart και Weber. Και αυτό οφείλεται σε πολλούς λόγους: το ότι ανήκε σε άλλη γενιά (ο Michels ήταν κατά 12 έως και 21 χρόνια νεότερος από τους προαναφερθέντες)· ο από κοινωνικο-θεωρητική σκοπιά λιγότερο σημαντικός χαρακτήρας του έργου του· η έλλειψη μιας πανεπιστημιακής σταδιοδρομίας στη Γερμανία, και τέλος η κατηγορηματική πολιτική του στάση (πρώτα με το σοσιαλισμό, ύστερα με το φασισμό).

Θα έπρεπε να συμφωνήσουμε με τον Pfetsch, όταν κατονομάζει τρεις λόγους, οι οποίοι, σήμερα, συνηγορούν για το ενδιαφέρον που παρουσιάζει ο Michels: τη θεωρία του των κομμάτων, τη θεωρία των ελίτ, και τη στρόφη του στο φασισμό.⁶ Τα δύο πρώτα σημεία, που έχουν στενή σχέση μεταξύ τους, θα αποτελέσουν αντικείμενο αυτού του άρθρου, που στόχο έχει την επεξεργασία της ανάπτυξης της κοινωνιολογίας των κομμάτων του Michels στα πλαίσια της σοσιαλδημοκρατίας. Με το τρίτο σημείο, δηλαδή την ύστερη περίοδο του Michels, δεν πρόκειται να ασχοληθούμε εδώ, απλώς θα γίνει μόνο μια σύντομη αναφορά στις διαφορετικές ερμηνείες της «στρόφης». Σύμφωνα με τον Pfetsch, στον Michels υπάρχει από την αρχή μια διαπλοκή ακροδεξιών και ακροαριστερών διανοητικών ιστορικών στοιχείων. Ο Pfetsch διακρίνει τη δημοψηφισματική από την αντιπροσωπευτική κατεύθυνση της δημοκρατίας, όπου η πρώτη επιδεικνύει μια εγγύτητα προς τον ολοκληρωτισμό. Υποστηρίζει ότι ο Michels αναζήτησε την πραγματοποίηση της ολοκληρωτικής *volonté générale* πρώτα στη σοσιαλδημοκρατία και μετά στο φασισμό.⁷ Ο

5. Dirk Käsler, *Die frühe deutsche Soziologie 1909 bis 1934 und ihre Entstehungs-Milieus*, Eine wissenssoziologische Untersuchung, Opladen 1984, σ. 35.

6. Frank Pfetsch, «Einführung in Person. Werk und Wirkung», στο Robert Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (1911), Στουτγάρδη 1989, 4. Auflage, σ. XVII.

7. Frank Pfetsch, *Die Entwicklung zum faschistischen Führerstaat in der politischen Philosophie von Robert Michels*, Phil. Diss., Χαϊδελβέργη 1964. Την ίδια άποψη εκφράζει ο Heinrich August Winkler: «Η χυδαία δημοκρατική αφετηρία του Michels είναι ο γεωμετρικός τόπος, όπου συναντιούνται η δεξιά και αριστερή δημοκρατική κριτική». (A. Winkler, «Robert Michels», στο von H.-U. Wehler [επιμ.], *Deutsche Historiker*, τόμ. IV, Göttingen 1972, σ. 70).

Röhrich, αντίθετα, αντιλαμβάνεται τον Michels ως έναν «επαναστάτη ρομαντικό», που αναζητούσε ένα ιδανικό της δικαιοσύνης. Η εναλλαγή στα πιστεύω του αποδεικνύουν αυτή την αναζήτηση δοξασιών. Μετά την απογοήτευση από την αυξανόμενη μείωση της δυναμικότητας του σοσιαλισμού και την παρηκμασμένη δημοκρατία, ήταν σχεδόν αναπόφευκτα εξαναγκασμένος να βρει ένα νέο πιστεύω.⁸

Τα επόμενα κεφάλαια στηρίζονται στην ακόλουθη θέση: Η ανάπτυξη της κοινωνιολογίας των κομμάτων από τον Michels μπορεί να εξηγηθεί μόνον στα πλαίσια της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας της εποχής του. Πρόκειται για μια κριτική των εργατικών οργανώσεων σε ένα ορισμένο στάδιο της ανάπτυξής τους. Αυτό το ιστορικό πλαίσιο, στο οποίο έχει δοθεί μέχρι τώρα ελάχιστη σημασία, για πρώτη φορά αναλύεται ιδιαίτερος στη μελέτη του Hetscher.⁹ Η σχέση σοσιαλδημοκρατίας και πολιτικής κοινωνιολογίας στη Γερμανία διάρκεσε για πολύ καιρό. Αξίζει εδώ να γίνει αναφορά στην κοινωνιολογία του κράτους του Hermann Heller, στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και, ακόμη, στην κατεύθυνση της πολιτικής επιστήμης που εκπροσωπούσε ο Otto Stammer μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο Βερολίνο, η οποία πρέσβευε μια εμπειρική-κοινωνιολογική κατεύθυνση της πολιτικής ανάλυσης, σε αντίθεση με μια αυτοκατανόηση του κλάδου με έναν πρώτιστα κανονιστικό προσανατολισμό.¹⁰ Παράλληλα, η θεωρία του Michels αποτελεί μια θεωρία των διανοούμενων, γεγονός το οποίο έχει επίσης ελάχιστα προσεχθεί. Η θεωρία αυτή αναστοχάζεται τη δραστηριότητα των διανοούμενων στο εργατικό κίνημα, για την οποία οι προϋποθέσεις είχαν δημιουργηθεί, για πρώτη φορά, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Στηρίζεται όμως, ως ένα μεγάλο βαθμό, στις ίδιες τις εμπειρίες του Michels ως διανοούμενου στο εργατικό κίνημα. Αν και η στράτευση του Michels στη σοσιαλδημοκρατία διάρκεσε μόνο μερικά χρόνια (από το 1901 μέχρι το 1907), ωστόσο, χωρίς αυτό το βιωματικό υπόβαθρο δε θα ήταν δυνατές οι μελέτες του σχετικά με την προβληματική των κομμάτων. Οι μελέτες αυτές, που ουσιαστικά συντάχθηκαν μεταξύ του 1905 και 1911 και που ξεπερνούν

8. Wilfried Röhrich, *Robert Michels. Vom sozialistisch-syndikalistischen zum faschistischen Credo*, Βερολίνο 1972, σ. 16, 175.

9. Joachim Hetscher, *Robert Michels. Die Herausbildung der modernen Politischen Soziologie im Kontext von Herausforderung und Defizit der Arbeiterbewegung*, Βόννη 1993.

10. Ebbighausen, ό.π., σ. 59, 80 κ.ε.

σε σημασία το ύστερο έργο, βρίσκονται στο επίκεντρο των σκέψεων που ακολουθούν. Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας είναι οι επιδράσεις που δέχθηκε ο Michels, μέσα από ένα ευρύτατο φάσμα επαφών που ανέπτυξε με επιστήμονες από διάφορες χώρες. Κι εδώ θα γίνει αναφορά σε μια από τις πιο σημαντικές επιστημονικές του σχέσεις, στην επαφή του με τον Max Weber.

2. ΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, η Γερμανία βρίσκεται στο στάδιο του αναπτυγμένου βιομηχανικού καπιταλισμού: Έχει προχωρήσει ήδη σε σημαντικό βαθμό ο σχηματισμός μονοπωλιακών επιχειρήσεων και διεθνών εμπορευματικών και κεφαλαιουχικών αγορών. Άλλα παραπέρα χαρακτηριστικά είναι η αστικοποίηση των περιοχών, η ανάπτυξη του συγκοινωνιακού και επικοινωνιακού συστήματος (π.χ. του μαζικού τύπου), η βασική αξιολογική θέση των φυσικών επιστημών. Αυξάνονται οι παρεμβάσεις του κράτους στην κοινωνία, ιδιαίτερα με τη μορφή της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Η αναγνώριση του καθολικού εκλογικού δικαιώματος επηρεάζει το ρόλο του κοινοβουλίου και ευνοεί το σχηματισμό μαζικών κομμάτων, κυρίως του εργατικού κινήματος. Λίγο πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας αποτελεί μια συγκεντροποιημένη οργάνωση με πάνω από ένα εκατομμύριο μέλη και με έναν επαγγελματικό μηχανισμό. Τα συνδικάτα, που πρόσκεινται σε αυτό, απαριθμούν μάλιστα δύομισι εκατομμύρια μέλη. Για τα κυρίαρχα στρώματα γίνεται επιτακτική η ανάγκη της ενσωμάτωσης του εργατικού κινήματος στην υφιστάμενη κρατική και κοινωνική τάξη.¹¹

Χαρακτηριστικά της υπό διαπραγμάτευση εποχής είναι η διαμόρφωση ενός καπιταλιστικού συνολικού συμφέροντος και μιας νέας μορφής υπαγωγής της εργατικής τάξης στο κεφάλαιο. Ο Μαρξ

11. Hetscher, ό.π., σ. 53 κ.ε. Σχετικά με την ιστορία του γερμανικού εργατικού κινήματος βλ. Χέλγκα Γκρέμπινγκ, *Ιστορία του Γερμανικού Εργατικού Κινήματος*, Παπαζήσης, 1982. Σε ελληνική μετάφραση υπάρχουν δύο σημαντικές μελέτες γερμανών σοσιαλδημοκρατών, από την εποχή πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο: Έντουαρντ Μπερνστάιν, *Οι Προϋποθέσεις για το Σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της Σοσιαλδημοκρατίας*, Παπαζήσης, 1996, και Καρλ Κάουτσκι, *Κοινωνική μεταρρύθμιση και κοινωνική επανάσταση*, Παπαζήσης, Αθήνα.

προβαίνει στη διάκριση τυπικής και πραγματικής υπαγωγής σε μια προκαταρκτική μελέτη του *Κεφαλαίου*, που φέρει τον τίτλο «Αποτελέσματα της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας» και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1933 στα αρχεία Μαρξ-Ένγκελς της Μόσχας. Ως «τυπική υπαγωγή» ο Μαρξ χαρακτηρίζει την υποταγή του εργατικού κινήματος στις καπιταλιστικές σχέσεις, που αναπτύχθηκαν μετά την εμφάνισή του. Εργάτης και καπιταλιστής βρίσκονται αντιμέτωποι ως προσωποποιημένοι παράγοντες της παραγωγικής διαδικασίας, η οποία, όμως, δεν έχει ακόμη μεταβληθεί όσον αφορά το περιεχόμενό της. Ένα πρώιμο είδος της τυπικής υπαγωγής αποτελεί, για παράδειγμα, το εμπορικό κεφάλαιο, το οποίο οδηγεί σε οικονομική εξάρτηση τους βιοτέχνες, χωρίς να υπάρχει άμεσα καμιά αλλαγή στα εργαλεία ή στις δεξιότητές τους. Η «πραγματική υπαγωγή» δημιουργείται όταν συσσωρεύεται κεφάλαιο σε μεγάλη κλίμακα, και η εργασιακή διαδικασία αλλάζει ποιοτικά, με το να μετατρέπεται για πρώτη φορά σε μια πραγματικά καπιταλιστική διαδικασία, με τη χρησιμοποίηση των μηχανών, τον καταμερισμό εργασίας και τη συνεργασία. Ο Μαρξ κάνει λόγο, σε αυτό το πλαίσιο, για τη μεταβολή της παραγωγικής διαδικασίας σε συνειδητή εφαρμογή των φυσικών επιστημών.¹²

Αλλά και κατά την πραγματική υπαγωγή, ο Μαρξ έχει στο μυαλό του αποκλειστικά τη σχέση των εργατών απέναντι στο κάθε κεφάλαιο ξεχωριστά, όχι όμως απέναντι σε ένα συνολικό καπιταλιστικό συμφέρον. Μόνον όταν εμφανίζεται το τελευταίο, εγκαθιδρύεται «η ηγεμονία της αστικής τάξης», κατά τον Gramsci, δηλαδή η επικράτησή της όχι μόνο σε οικονομικό και πολιτικό αλλά, επιπλέον και σε πολιτισμικό και ιδεολογικό επίπεδο. Με τον τρόπο αυτόν, παρουσιάζονται για το εργατικό κίνημα προκλήσεις, στις οποίες, χωρίς τις ειδικές δεξιότητες των διανοούμενων, δε θα μπορούσε αυτό να αντιδράσει με πρόσφορο τρόπο, παραμένοντας ένα καθαρώς προλεταριακό κίνημα. Κατά τον Gramsci, ακριβώς όπως οι διανοούμενοι στην κοινωνία δημιουργούν την αναγκαία μεσολάβηση ανάμεσα στην οικονομική βάση και στο κράτος, αυτοί σχηματίζουν και στα κόμματα ένα διαμεσολαβητικό στοιχείο ανάμεσα στα μέλη και την ηγεσία.¹³ Λόγω της υποβιβασμένης θέσης της στην κοινωνία, η ερ-

12. Karl Marx, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*, Frankfurt/M. 1969, σ. 45 κ.ε.

13. Antonio Gramsci, *Philosophie der Praxis. Eine Auswahl*, (επιμ.: von C. Riechers - von W. Abendroth), Frankfurt/M. 1967, σ. 405 κ.ε. Όσον αφορά τη γερμανι-

γατική τάξη δεν μπορεί, όπως η αστική, να αναδείξει από τους κόλπους της ένα στρώμα «οργανικών διανοούμενων». Για το λόγο αυτό έχει ανάγκη από ένα δικό της κόμμα, στο οποίο ανατίθεται η αποστολή της διαπαιδαγώγησης των μελών της, σε μια μακρόχρονη διαδικασία για την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας και την άσκηση της ηγεμονίας. Απαραίτητη είναι, επιπλέον, η συνεπίδραση των αστών διανοούμενων, οι οποίοι αποσκιρτούν από την τάξη τους και προσχωρούν στο εργατικό κίνημα. Ο Gramsci εκτιμά εξαιρετικά τη σημασία τους. Κουβαλούν μαζί τους πολύτιμες γνώσεις που βοηθούν την εργατική τάξη να ασκήσει κριτική στην αστική κουλτούρα και να ιδιοποιηθεί τα πολύτιμα συστατικά της στοιχεία. Τη «φιλοσοφία της πράξης», δηλαδή το μαρξισμό, ο Gramsci τη θεωρεί ως το αποκορύφωμα μιας τέτοιας διαδικασίας πρόσληψης.¹⁴

Ο Michels επεξεργάζεται την προβληματική «διανοούμενοι και εργατικό κίνημα» σε διάφορα σημεία του έργου του, κυρίως στην «κοινωνιολογία των κομμάτων». Προβαίνει στη διαπίστωση ότι μερικά μέλη της αστικής τάξης κόβουν τους δεσμούς με την τάξη τους και προσχωρούν στην εργατική τάξη, εν μέρει για ηθικούς λόγους και εν μέρει λόγω θεωρητικής ενόρασης.¹⁵ Ενώ, κατά τον Michels, οι προλετάριοι προσχωρούν στο εργατικό κίνημα λόγω των οικονομικών συνθηκών, και σε πολλές περιπτώσεις και λόγω της ύπαρξης ενός σοσιαλιστικού περιβάλλοντος, κανείς από τους δύο αυτούς λόγους δεν ισχύει για πρόσωπα που προέρχονται από την αστική τάξη. Για τα τελευταία, η πολιτική δραστηριότητα στη σοσιαλδημοκρατία σημαίνει κανονικά ρήξη με το παρελθόν τους, οικονομικό υποβιβασμό, κοινωνική περιφρόνηση, και συχνά μάλιστα, ρήξη των οικογενειακών δεσμών.

Η διαπραγμάτευση από τον Michels του θέματος «διανοούμενοι στη σοσιαλδημοκρατία» έχει ως αφετηρία την επιθετικότητα που υπήρχε στο εργατικό κίνημα απέναντι στη διάνοηση. Και προέρχε-

---

κή έννοια «Akademiker» δεν υπάρχει καμιά πρόσφορη ελληνική απόδοση, γι' αυτό χρησιμοποιείται η λέξη «επιστήμονες». Σχετικά με το ρόλο των διανοούμενων στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία πριν από τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο βλ. Gustav Auerheimer, «Συμβολή στην ιστορία του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας», *Τα Ιστορικά*, τχ. 22, Ιούνιος 1995, σ. 141 κ.ε.

14. Gramsci, *ό.π.*, σ. 189.

15. R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (1911), Στουτγάρδη 1989, 4. Aufl., σ. 224.

ται από δυο πλευρές: η μια κατηγορεί τους διανοούμενους ότι «ι-σοπεδώνουν» το κίνημα, το «αποδυναμώνουν» και το «αστικοποιούν»· η άλλη πλευρά θεωρεί τους διανοούμενους ως αυτόκλητους δολοπλόκους, οι οποίοι διαταράσσουν την ομαλή πορεία του κινήματος με τον εξωπραγματικό ριζοσπαστισμό τους, που έχει γεννηθεί στο φοιτητικό τους δώμα. Ο Michels αποδεικνύει, με μια σειρά από παραδείγματα, ότι στα σοσιαλιστικά κόμματα διαφόρων χωρών οι διανοούμενοι έπρεπε να πληρώνουν τις αμαρτίες για όλες τις δυνατές κακοδαιμονίες.¹⁶ Διαπιστώνει μια αρκετά συμμετρική κατανομή των επιστημόνων σε όλα τα στρατόπεδα και δε θεωρεί δικαιολογημένο να τους εξομοιώνουν στη Γερμανία με τους ριζοσπάστες ή τους ρεβιζιονιστές.

Όπως διαπιστώνει ο Michels, η ηγεσία της σοσιαλδημοκρατίας, σε σύγκριση με τα διεθνή δεδομένα, διαθέτει έναν ισχυρό προλεταριακό χαρακτήρα.¹⁷ Παρ' όλα αυτά το κόμμα δεν μπορεί να στερηθεί τους σπουδαστές, χωρίς να χάσει πνευματικά και πολιτικά σε βαρύτητα. Η εργατική τάξη χρειάζεται λίγο τους διανοούμενους για την πολιτική πρακτική, διότι την αντιλαμβάνεται το ίδιο καλά ή, μάλιστα, και καλύτερα. Αντίθετα όμως, οι επιστήμονες είναι πολύτιμοι για τη σοσιαλιστική θεωρία· εξηγούν στους εργάτες τις σχέσεις της δραστηριότητάς τους με το κοινωνικό όλον και εγγυώνται τη συνοχή όλων των κλάδων του εργατικού κινήματος. Παρά την ικανότητα που ενυπάρχει στην εργατική τάξη, το υπάρχον οικονομικό σύστημα επιτρέπει μόνο σε ένα μικρό αριθμό μισθωτών τη δυνατότητα να αναπτύξει τις πνευματικές του ικανότητες. Αυτή η κατάσταση μπορεί, κατά τον Michels, να περιορισθεί με την επίτευξη καλύτερων συνθηκών εργασίας, όμως, για όσο καιρό θα υφίσταται, η σοσιαλδημοκρατία θα εξαρτάται συχνά από τη βοήθεια των επιστημονικά μορφωμένων.¹⁸

3. Ο MICHELS ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Στις συζητήσεις του συνεδρίου του 1903 στη Δρέσδη, σχετικά με τη συνεργασία των συντρόφων στα αστικά έντυπα, το λόγο έλαβε και ο αντιπρόσωπος Dr. Robert Michels από το Marburg an der Lahn.

16. Στο ίδιο, σ. 300 κ.ε.

17. Στο ίδιο, σ. 258 κ.ε.

18. Στο ίδιο, σ. 310 κ.ε.

Ήταν αντιπρόσωπος των σοσιαλδημοκρατών στις εκλογικές περιφέρειες του κοινοβουλίου (Reichstag) Alsfeld-Lauterbach-Schotten και Marburg-Kirchhain-Frankenberg. Ο Michels στράφηκε κατά της γενικής απαγόρευσης μιας τέτοιας δραστηριότητας, αιτιολογώντας το επιχείρημά του με το σκεπτικό ότι και τα αστικά έντυπα μπορούν, χωρίς να το θέλουν, να διαδίδουν σοσιαλιστικές σκέψεις. Κι εδώ περιέγραψε τις δικές του εμπειρίες και το πώς η αρθρογραφία των αστικών εφημερίδων, σχετικά με τους λόγους που εκφώνησε ο August Bebel στο κοινοβούλιο, τον οδήγησε στο να ασχοληθεί με τη σοσιαλιστική βιβλιογραφία.¹⁹

Ο Robert Michels ήταν σίγουρα, ανάμεσα στους γερμανούς διανοούμενους των αρχών του αιώνα, ένας από τους πιο κοσμοπολίτες.²⁰ Γόνος μιας πολύ πλούσιας οικογένειας εμπόρων με γάλλους και ιταλούς προγόνους, γεννήθηκε το 1876 στην Κολωνία, ήταν μαθητής στο Collège Français, το γαλλικό γυμνάσιο στο Βερολίνο. Στη συνέχεια κατετάγη στον πρωσικό στρατό και ξεκίνησε την εκπαίδευση του αξιωματικού του ιππικού, μια σταδιοδρομία ανοικτή, εκτός από την αριστοκρατία, και για τους γιους της μεγαλοαστικής τάξης, γεγονός που προσήψε σε ορισμένα συντάγματα του

19. *Protokoll Dresden 1903*, σ. 229. Η συντόμευση «SPD» δε χρησιμοποιείται για το όνομα του κόμματος, διότι εμφανίστηκε για πρώτη φορά μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Ο Michels έλαβε μέρος σε τρία συνέδρια της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, εκτός από τη Δρέσδη, στη Βρέμη το 1904 και, στην Ιένα, το 1905. Σχετικά με τους στόχους και τη σύνθεση των συνεδρίων, βλ. το καταστατικό του κόμματος όπως δημοσιεύεται στον Dieter Fricke, *Die deutsche Arbeiterbewegung 1869-1914. Ein Handbuch über ihre Organisation und Tätigkeit im Klassenkampf*, Βερολίνο/Δυτ. Γερμανία 1976, σ. 176 κ.ε., 194 κ.ε.

20. Για τα βιογραφικά στοιχεία, βλ. Werner Conze, «Nachwort zur Neuausgabe 1957», στο R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens*, Neudruck der 2. Auflage 1925: Gottfried Eisermann, «Robert Michels», στο *Der Staat, Zeitschrift für Staatslehre, öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte*, 26. τόμ. 1987, σ. 250-269· Juan J. Linz, «Michels, Robert», στο *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, X τόμ. 1968· R. Michels, «Peter Michels und seine Tätigkeit in der rheinischen Industrie. in der rheinischen Politik und im rheinischen Gesellschaftsleben», στο *12 Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins*, Κολωνία 1930· R. Michels, «Eine syndikalistisch gerichtete Unterströmung im deutschen Sozialismus 1903-1907», στο *Festschrift für Carl Grünberg*, Λιψία 1932· Joachim Milles, «Brüche und Kontinuitäten eines radikalen Intellektuellen. Zur Einführung in die Politische Soziologie Robert Michels», στο R. Michels, *Masse. Führer. Intellektuelle. Politisch-Soziologische Aufsätze 1906-1933*, Φρανκφούρτη-Νέα Υόρκη 1987· Frank Pfetsch, *Einführung in Person. Werk und Wirkung*, ό.π.· Wilfried Röhrich, «Robert Michels», στο *Klassiker des soziologischen Denkens*, ό.π.

στρατού το παρωνύμιο «σωματείο έφιππων εμπόρων». Όμως, ήδη ο εικοσάχρονος Εύελπις εγκατέλειψε τη στρατιωτική σχολή, για να αρχίσει πανεπιστημιακές σπουδές. Από το 1896 ο Michels σπούδασε Εθνική Οικονομία και Ιστορία στο Παρίσι, το Μόναχο, τη Λιψία και την Halle. Στη Λιψία, δίπλα στον Karl Lamprecht, σπούδασε ιστορικές επιστήμες με κοινωνικοοικονομικό προσανατολισμό, που διακρίνονταν από την παραδοσιακή βασική κατεύθυνση του κλάδου. Στην Halle ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή, το 1900, δίπλα στους καθηγητές Theodor Lindner και Gustav Droysen, με θέμα: «Σχετικά με την προϊστορία του Λουδοβίκου του XIV. Εισβολή στην Ολλανδία». Τα επόμενα χρόνια ο Michels σπούδασε και δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Τορίνο, στο Collège Libre des Sciences Sociales στο Παρίσι και στο Université Nouvelle των Βρυξελλών. Το 1901 προσχώρησε στο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Ιταλίας.

Το 1903 ο Michels εγκαταστάθηκε στο Marburg an der Lahn, με σκοπό να γράψει εδώ την υφηγεσία του. Σε αυτήν την πόλη των 20.000 κατοίκων, που χαρακτηριστικά της ήταν το Πανεπιστήμιο και μια συντηρητική αστική τάξη, υπήρχε, από το 1869, μια σοσιαλδημοκρατική κομματική οργάνωση, στην οποία προσχώρησε ο Michels. «Η Σοσιαλδημοκρατία και το Πανεπιστήμιο ήταν στο Marburg της εποχής της αυτοκρατορίας δυο ξεχωριστοί κόσμοι, που πάντως βρήκαν κοινά σημεία μέσα από κάτι “λευκά κοράκια” σαν τον Michels».²¹ Κατά τις βουλευτικές εκλογές του 1903, ο Michels έβαλε υποψηφιότητα, χωρίς καμιά εκ των προτέρων πιθανότητα εκλογής, σε μια γειτονική εκλογική περιφέρεια με ισχυρό αγροτικό χαρακτήρα.²² Στις δημοτικές εκλογές του 1906, ο Michels ήταν ένας από τους τέσσερις σοσιαλδημοκράτες υποψήφιους που παρουσίασαν ένα λεπτομερές πρόγραμμα, αλλά δεν μπόρεσαν να κερδίσουν καμιά έδρα, λόγω του εκλογικού δικαιώματος των τριών τάξεων.²³

21. Sven Weber, «Trotz unserer Minderheit hoffen wir zu siegen», *Sozialdemokratie in Marburg-Biedenkopf 1869-1914*, Marburg 1994, σ. 9· πρβλ. Bernhard vom Brocke, «Marburg im Kaiserreich 1866-1914. Geschichte und Gesellschaft. Parteien und Wahlen einer Universitätsstadt im wirtschaftlichen und sozialen Wandel der industriellen Revolution», στο von E. Dettmering - R. Grenz (επιμ.), *Marburger Geschichte. Rückblick auf die Stadtgeschichte in Einzelbeiträgen. Im Auftrag des Magistrats der Universitätsstadt Marburg*, Marburg 1980, σ. 494 κ.ε.

22. R. Michels, «Die deutsche Sozialdemokratie. I. Parteimitgliedschaft und soziale Zusammensetzung», στο *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik*. XXIII τόμ. 1906, Heft 2, σ. 511.

23. Sven Weber, ό.π., σ. 159 κ.ε.

Την ίδια ακριβώς ημερομηνία φέρνει και μια εξαιρετικά διαφωτιστική έρευνα του Michels για την κοινωνική σύνθεση του Συλλόγου των Σοσιαλδημοκρατών στο Marburg. Διαχώρισε τα μέλη σε τρεις κατηγορίες: (1) Τους ημερομίσθιους εργάτες, (2) Τη μικροαστική τάξη, (3) Τους επιστήμονες και άλλους αστούς, και κατέληξε στο ακόλουθο συμπέρασμα: στην πρώτη κατηγορία βρέθηκαν εκατόν οκτώ άτομα, στη δεύτερη, πέντε και, στην τρίτη, μόνον ένα, ο ίδιος ο Michels.²⁴

Ο Robert Michels ταυτιζόταν με τους μαρξιστές στο θέμα της απόρριψης των ρεβιζιονιστικών ρευμάτων. Η αφορμή για μια διαμάχη, που προκάλεσε αίσθηση σε όλο το κόμμα, βρισκόταν στο αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών στην πόλη του Marburg, το 1903. Στον πρώτο γύρο των εκλογών δεν πέτυχε κανένας υποψήφιος την απόλυτη πλειοψηφία, και στο δεύτερο γύρο βρισκόταν ο υποψήφιος του Εθνικοκοινωνικού Κόμματος του Friedrich Naumann, ο Hellmut von Gerlach, αντιμέτωπος με ένα συντηρητικό. Οι σοσιαλδημοκράτες συνέστησαν τότε στους ψηφοφόρους τους αποχή, ακολουθώντας έτσι μια βασική απόφαση του συνεδρίου του 1902. Η εφημερίδα *Vorwärts*, το κεντρικό όργανο του κόμματος με διευθυντή το ρεβιζιονιστή Kurt Eisner, άσκησε κριτική στην απόφαση των σοσιαλδημοκρατών του Marburg και απαίτησε να ταχθούν με την πλευρά του Gerlach. Ο τελευταίος εκμεταλλεύθηκε αυτήν την είδηση για να κερδίσει ψήφους από τους σοσιαλιστές και, τελικά, με τη βοήθειά τους κατόρθωσε να επικρατήσει στο δεύτερο γύρο.²⁵

Αυτό το επεισόδιο έμελλε να αποτελέσει μια βιωματική εμπειρία για την παραπέρα πολιτική και επιστημονική εξέλιξη του Michels. Του δημιούργησε αμφιβολίες για τη δημοκρατική δομή του κόμματος και κατέδειξε το πρόβλημα της ηγεσίας, η οποία απλώς αγνοεί τις αποφάσεις της πλειοψηφίας, που δεν της είναι αρεστές. Στην αρχή, ωστόσο, ο Michels, πίστευε ότι θα μπορούσε να βασιστεί στην ενδοκομματική διαδικασία σχηματισμού θέλησης. Στο συνέδριο του κόμματος στη Δρέσδη το 1903, τρεις μήνες μετά τις εκλογές, κατέθεσε μαζί με 24 συντρόφους του πρόταση μομφής, με την οποία αποδοκίμαζαν εντόνως τη συμπεριφορά της *Vorwärts*. Ο πρόεδρος του κόμματος August Bebel προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση με την πολύωρη ομιλία του κατά των ρεβιζιονιστών. Δεν υπήρχε καμιά

24. R. Michels, *Die deutsche Sozialdemokratie*, ό.π., σ. 508 κ.ε.

25. R. Michels, *Eine syndikalistische gerichtete Unterströmung*, ό.π., σ. 346 κ.ε.

αμφιβολία ότι η πρόταση μομφής θα γίνονταν δεκτή. Αμφίβολο όμως είναι, αν αυτό το γεγονός θα οδηγούσε και σε διάσπαση του κόμματος, όπως αργότερα ισχυρίστηκε ο Michels. Πάντως, αρκέσθηκε σε ορισμένες εκφράσεις αποδοκιμασίας του και απέσυρε την πρόταση μομφής.²⁶ Για τους λόγους που τον ώθησαν σε αυτήν την κίνηση, έγραφε στο ημερολόγιό του:

«Δύο ήταν οι λόγοι που με έκαναν επιφυλακτικό. Δεν μπορούσα εγώ, τόσο νέος, να αναλάβω την ευθύνη του αποκλεισμού τόσων πολλών διακεκριμένων ανδρών. Εκτός αυτού όμως, διείδα και το άτοπο που θα περιείχε μια τέτοια πράξη και που θα συνίστατο στο να μπορούν να αξιοποιήσουν οι λεγόμενοι ριζοσπάστες, ακόμη και για ανώτερους σκοπούς, το μίσος που έτρεφαν για τους, κατά κανόνα, υπερέχοντες πνευματικά ρεβιζιονιστές, και το οποίο δεν ήταν πάντοτε απαλλαγμένο από προσωπικά κίνητρα...».²⁷

Η αλληλεγγύη του διανοούμενου κατίσχυσε της αλληλεγγύης του αριστερού σοσιαλδημοκράτη. Προφανώς, σε αυτό έπαιξε ρόλο και το γεγονός ότι ο Michels, παρά την προσχώρησή του στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, κράτησε μια κάποια εσωτερική απόσταση απέναντί της. Η αντίφαση ανάμεσα στην εκλογική βάση των τριών εκατομμυριών ψήφων και στην ανυπαρξία επιρροής στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική γινόταν όλο και περισσότερο συνειδητή στον Michels. Κατ' αυτόν, ο κοινοβουλευτισμός με την καταναγκαστική του τάση για συμβιβασμούς του φαινόταν ως ένα εμπόδιο στον επαναστατικό του ακτιβισμό. Στην αρχή βέβαια ο Michels δεν εγκατέλειψε τη δραστηριότητά του στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, όμως την ασκούσε από μια όλο και μεγαλύτερη απόσταση. Στα συνέδρια του κόμματος περιοριζόταν στην υποστήριξη των αυστηρά μαρξιστικών τάσεων. Το 1904, στη Βρέμη, τάχθηκε κατά των παραχωρήσεων στην αποικιοκρατική πολιτική της αυτοκρατορίας και άσκησε κριτική σε μιαν έκφραση του Bebel, ότι οι σοσιαλδημοκράτες, σε περίπτωση πολέμου, θα υπερασπίζονταν κάθε σπιθαμή του γερμανικού εδάφους.²⁸ Στο ίδιο συνέδριο κατέ-

26. *Protokoll Dresden* 1903, σ. 421. Ο Gerlach αναφέρει στα απομνημονεύματά του το επεισόδιο του εκλογικού αγώνα: von E. Ludwig [επιμ.], Hellmuth von Gerlach, *Von rechts nach links*, Ζυρίχη 1937, σ. 173.

27. R. Michels, *Eine syndikalistisch gerichtete Unterströmung*, ό.π., σ. 349.

28. *Protokoll Bremen* 1904, σ. 206. Η εκτίμηση την οποία έτρεφε ο Michels προς

θεσε πρόταση για τη λήψη απόφασης, με την οποία παρέχονταν θερμή υποστήριξη στην ιταλική σοσιαλδημοκρατία, στην πολιτική μαζική απεργία που είχε κηρύξει για την καθιέρωση του καθολικού εκλογικού δικαιώματος. Αυτή η απόφαση είναι εξαιρετικά ενδιαφέρονσα, διότι αντικατοπτρίζει τη συμπάθεια του Michels για τους σοσιαλιστές των ρωμανικών χωρών, αλλά και τη δική του προσέγγιση στη «συνδικαλιστική» θέση, που θεωρούσε τη γενική απεργία ως το πιο σημαντικό όπλο του εργατικού κινήματος. Η αντιμέτωπιση της απόφασης έδειξε τη βαθιά δυσπιστία της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας προς όλα τα εξωκοινοβουλευτικά αγωνιστικά μέσα. Ο Michels αναγκάστηκε να αφαιρέσει τις λέξεις «πολιτική απεργία», προκειμένου να αποτρέψει τον κίνδυνο της απόρριψής της.²⁹

Μετά τα επαναστατικά γεγονότα στη Ρωσία το 1905, δεν μπορούσε πλέον το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας να αποφύγει τις αντιπαραθέσεις σχετικά με την πολιτική μαζική απεργία. Η σχετική συζήτηση στο Συνέδριο της Ιένας έδωσε στον Michels την ευκαιρία να εκφραστεί σχετικά με τις βασικές του πολιτικές θέσεις. Απέδωσε σε λάθη του κόμματος την εμφάνιση ενός αναρχο-«συνδικαλιστικού» ρεύματος γύρω από τον βερολινέζο γιατρό Raphael Friedberg και, όπως ο τελευταίος, άσκησε κριτική στο γεγονός της έλλειψης σοσιαλιστικής συνείδησης σε πολλά μέλη, όπου πάλι εκφράστηκε με ιδιαίτερα θετικά λόγια για το εργατικό κίνημα των ρωμανικών χωρών. Βέβαια, δε συμεριζόταν τον Friedberg στην πλήρη απόρριψη της κοινοβουλευτικής δράσης και της πολεμικής του εναντίον του Μαρξ. Ο Michels πίστευε περισσότερο ότι η γερμανική σοσιαλδημοκρατία δεν έπασχε από «τον πολύ, αλλά από τον λίγο Μαρξ».³⁰ Στην ομιλία του Michels συνοψίζεται ο πυ-

---

τον Bebel, παρ' όλη την κριτική που του έχει ασκήσει, γίνεται εμφανής στην εγκυκλογία του· R. Michels, «August Bebel» (1913), στο R. Michels, *Masse. Führer. Intellektuelle*, ό.π.

29. *Protokoll Bremen* 1904, σ. 206.

30. *Protokoll Jena* 1905, σ. 325. Ως «συνδικαλισμό» εννοούμε εδώ μια ιδιαίτερα ισχυρή κατεύθυνση στους κόλπους του εργατικού κινήματος, πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, η οποία στράφηκε τόσο κατά του ρεφορμισμού όσο και εναντίον ενός, πρωτίτως, θεωρητικού μαρξισμού. Ο συνδικαλισμός απέρριπτε τη συμμετοχή στο κόμμα και το κοινοβούλιο και αντ' αυτού θεωρούσε τα επαναστατικά συνδικάτα ως την αποφασιστική δύναμη για τον σοσιαλιστικό αγώνα· βλ. Wilfried Röhrich, *Revolutionärer Syndikalismus. Ein Beitrag zur Sozialgeschichte der Arbeiterbewegung*, Darmstadt 1977.

ρήνας της πολιτικής του στάσης εκείνη την περίοδο: η προσπάθεια της διαμεσολάβησης ανάμεσα στο μαρξισμό και το συνδικαλισμό.

Η ελπίδα του Michels να συγγράψει την υφηγεσία του στο Πανεπιστήμιο του Marburg, απέτυχε λόγω των σοσιαλιστικών του φρονημάτων. Υπήρξε, έτσι, έμμεσα, θύμα του λεγόμενου «Lex Arons». Το 1900, το αρμόδιο πρωσικό υπουργείο αφαίρεσε από τον υφηγητή φυσικής στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, Dr. Leo Arons, το ακαδημαϊκό δικαίωμα διδασκαλίας (*venia legendi*). Για να δημιουργήσει τις νομικές προϋποθέσεις για το σκοπό αυτό, το πρωσικό κοινοβούλιο ψήφισε επί τούτου ένα νόμο, που επέκτεινε την πειθαρχική δικαιοδοσία του κράτους από τους καθηγητές (δημοσίους υπαλλήλους) και στους υφηγητές (μη-δημοσίους υπαλλήλους).³¹ Το 1907, ο Michels ανακηρύχθηκε υφηγητής στο Τορίνο, στην έδρα Εθνικής Οικονομίας του Achille Loria. Τον ίδιο χρόνο, επισκέφθηκε το Διεθνές Συνέδριο Σοσιαλιστών στη Στουτγάρδη ως αντιπρόσωπος του ιταλικού κόμματος, και μάλιστα ως εκπρόσωπος της «συνδικαλιστικής» του πτέρυγας. Ήταν η τελευταία του εμφάνιση στη Σοσιαλδημοκρατία.

Αλλά και η στράτευση του στα πλαίσια του «συνδικαλιστικού» ρεύματος δε διάρκεσε πολύ. Την απογοήτευσή του με το γερμανικό εργατικό κίνημα ακολούθησε μια δεύτερη με το ιταλικό. Και εδώ επικράτησαν οι κοινόβουλευτικές-ρεφορμιστικές τάσεις και απωθήθηκαν οι συνδικαλιστικές. Ο Michels, σε μια νέα, τρίτη απόπειρα, στράφηκε στο «συνδικαλισμό» γαλλικής προέλευσης, με εμπνευστή του τον Sorel. Με τη στροφή στον Sorel, ο διανοούμενος Michels ολοκλήρωσε παράλληλα τη στροφή του από τη διάνοηση στην πολιτική. Διότι η κεντρική θέση του Sorel για τη «γενική απεργία» ενείχε ένα ισχυρό ανορθολογικό στοιχείο: η γενική απεργία, που έπρεπε να αποτελέσει το σήμα για την επανάσταση, δε θεωρήθηκε, κυρίως, ως τμήμα μιας πολιτικής τακτικής αλλά ως ένας μύθος, που έπρεπε να ξυπνήσει τις δημιουργικές δυνάμεις του προλεταριάτου.³² Η έννοια αυτή του Sorel για τη γενική απεργία ετίθετο ουσιαστικά εκτός ορθολογικής κριτικής, διότι ακριβώς ο χαρακτήρας της ως μύθου είχε ως στόχο να προτρέψει το προλεταριάτο σε «άμεση δρά-

31. Elisabeth Domansky, «Der Fall Leo Arons oder die Freiheit der Wissenschaft», στο *Bürgerliche Gesellschaft in Deutschland. Historische Einblicke. Fragen, Perspektiven*, Mit Beiträgen von L. Niethammer u.a. Frankfurt/M. 1990.

32. W. Röhrich, *Robert Michels. Vom sozialistisch-syndikalistischen zum faschistischen Credo*, ό.π., σ. 39.

ση» αλλά και να διασπάσει, με έναν εκφρανατισμό των μαζών, την κοινότητα συμφερόντων καπιταλιστών και εργατών, που παρατηρείται συχνά στην πραγματικότητα. Αν η γενική απεργία αποτελούσε αυτοσκοπό και όχι μέσο, τότε ήταν σωστός ο χαρακτηρισμός του «συνδικαλισμού» από τον Max Weber, ότι δηλαδή ο «συνδικαλισμός», το ρεφορμιστικό πιστεύω, σύμφωνα με το οποίο ο τελικός σκοπός δεν είναι τίποτε και το κίνημα τα πάντα, το μεταφράζει στην επαναστατική-ηθική, στην προσωπική του πλευρά.³³

Παράλληλα με τον Sorel, σημασία στην παραπέρα εξέλιξη του Michels είχε ο Vilfredo Pareto. Αφετηριακό σημείο του τελευταίου για την εξήγηση κοινωνικών διαδικασιών ήταν η πρωτοκαθεδρία των μη-πνευματικών παραγόντων. Τις ψυχικές, κυρίως, ανορθολογικές δομές, από τις οποίες προέρχονται οι πράξεις, τις ονομάζει υπολείμματα (résidus): οι ετυμολογίες (dérivations) είναι, αντίθετα, οι εξηγήσεις, που παριστάνουν την ανθρώπινη δράση ως λογική και δικαιολογημένη. Από τη θεωρία του Pareto ξεκινά ένας δρόμος που οδηγεί απευθείας στην προσέγγιση της μαζικής ψυχολογίας, την οποία χρησιμοποιεί ο Michels στην κοινωνιολογία των κομμάτων.

Την εποχή της παραμονής του στο Τορίνο, ήρθε επίσης σε πιο στενή επαφή με τον εκεί πανεπιστημιακό του συνάδελφο, τον Gaetano Mosca, ο οποίος ήταν ο δεύτερος σημαντικός θεωρητικός των ελίτ.³⁴ Αν και, ασφαλώς, δεν πρέπει να υποτιμηθεί η επιρροή αυτών των δύο διανοητών στον Michels, ωστόσο, ήδη κατά το παρελθόν και μάλιστα στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του στη σοσιαλδημοκρατία, διαφαίνονται οι ελιτίστικες αντιλήψεις του. Οι κατηγορίες των περισσότερων μελών του κόμματος για την έλλειψη της «élan vital» (Henri Bergson) βρίσκονταν σε άμεση σύνδεση με την επιθυμία για την ύπαρξη μιας ακτιβιστικής μειονότητας, που η ιδεαλιστική της ορμή θα οδηγούσε τις μάζες σε μια δράση πρόθυμη για θυσίες. Επειδή, μάλιστα, στη Γερμανία δεν υπήρχε κανένα ση-

33. Max Weber, «Brief an R. Michels vom 4.8.1908», στο von M.R. Lepsius - W. J. Mommsen (επιμ.). *M. Weber. Briefe 1906-1908*, Gesamtausgabe. Abteilung II, τόμ. 5, Tübingen 1990, σ. 615 κ.ε. Οι επιστολές του Weber στον Michels έχουν διασωθεί, αντίθετα οι επιστολές του Michels στον Weber έχουν χαθεί.

34. Gaetano Mosca, *Die herrschende Klasse. Grundlagen der politischen Wissenschaft*, Mit einem Geleitwort von Benedetto Croce, Βέρνη 1950, ιδιαίτερα σ. 321 κ.ε. (Elementi di Scienza politica, Μπάρι 1896). Πρβλ. σχετικά με Mosca und Pareto, Peter Hübner, *Herrschende Klasse und Elite. Eine Strukturanalyse der Gesellschaftstheorien Moscas und Paretos*, Βερολίνο 1967.

μαντικό «συνδικαλιστικό» κίνημα, ο Michels υποστήριξε, ως υποκατάστατο, τη ριζοσπαστική, μαρξιστική πτέρυγα της σοσιαλδημοκρατίας.³⁵ Ο Michels προσδοκούσε, από μια ηθική συνισταμένη στο εργατικό κίνημα, να προχωρήσει παραπέρα και να υπερχεράσει τον τομέα της καθημερινής πολιτικής και της άμεσης εκπροσώπησης συμφερόντων. Και εδώ, στο πλαίσιο μιας ιδιότυπης γερμανικής κατάστασης, απέδωσε στο μαρξισμό περισσότερο την αξιολογική θέση ενός προωθητικού βοηθητικού μέσου και λιγότερο μιας κοινωνικής ανάλυσης.

Με τις έννοιες «ανορθολογισμός» και «θεωρία των ελίτ», θίχτηκαν δυο γραμμές στην πνευματική εξέλιξη του Michels· μια τρίτη αποτελεί η έννοια της βίας. Και εδώ, όμως, ανευρίσκονται στενές διασυνδέσεις με τον Pareto. Για τον Pareto, είναι αδιανόητη η κοινωνική ενσωμάτωση χωρίς βία, που, μαζί με τη συναίνεση των κυριαρχούμενων, αποτελεί τη βάση κάθε ιστορικού κυριαρχικού συστήματος. Η βία καταλαμβάνει στον Pareto μεγαλύτερη αξιολογική θέση απ' ό,τι η συναίνεση. Ενώ, σε περίπτωση ανάγκης, μπορεί κανείς να παραιτηθεί της συναίνεσης, η βία είναι απολύτως αναγκαία. Και ανάλογα συνδέει την αποσάθρωση της κεντρικής εξουσίας του κράτους με την καταστροφή της κοινωνικής ισορροπίας, την αρχή της γενικής κατάρρευσης.³⁶ Ακριβώς σε αυτήν τη λειτουργία της βίας στοχεύει η έννοια του Sorel. Το παράρτημα II στο βιβλίο του *Réflexions sur la violence* (*Περί βίας*, 1908), φέρει τον τίτλο «Απολογία της βίας».³⁷ Ο Sorel χαρακτηρίζει την απεργία ως έκφραση του πολέμου που διεξάγει η εργατική τάξη εναντίον της αστικής κοινωνίας, και τη βία ως το κεντρικό της συστατικό στοιχείο. Το «τρομακτικό έργο» της βίαιης απεργίας πρέπει να οδηγήσει ηθικά τους σοσιαλιστές υπεράνω της υφισταμένης «ανεύθυνης κοινωνίας», και να καταστήσει την τελευταία ώριμη «να ανοίξει στον κόσμο νέους δρόμους». Όπως η γενική απεργία έτσι και η έννοια της βίας, που συνδέεται στενά με την πρώτη, μετατρέπεται σε έναν, ως ένα μεγάλο βαθμό, κενό περιεχομένου μύθο, ο οποίος είναι δυνατόν να μεταβληθεί σε εργαλείο για όλους τους πιθανούς σκοπούς. Ο Michels δεν έπαυε, από τις γραμμές της σοσιαλδημοκρα-

35. R. Michels, *Eine syndikalistisch gerichtete Unterströmung*, ό.π., σ. 362.

36. Vilfredo Pareto, *Ausgewählte Schriften*, (επιμ.: von C. Mongardini), Φρανκφούρτη-Βερολίνο-Βιέννη 1975, σ. 280, 311 κ.ε.

37. Georges Sorel, *Über die Gewalt*, Mit einem Nachwort von G. Lichtheim, Φρανκφούρτη 1969, σ. 339 κ.ε. (*Réflexions sur la violence*, Παρίσι 1908).

τίας, να ασκεί κριτική στην πλήρη αποχή της από τη φυσική βία. Στο συνέδριο του 1905, ασχολήθηκε με το θέμα της κακομεταχείρισης των στρατιωτών στο γερμανικό στρατό, και σχολίασε δυσμενώς το γεγονός ότι το κόμμα δεν εμπνύχωνε τους οπαδούς του ανάμεσα στους στρατιώτες, με ένα πνεύμα που να τους οδηγούσε να απαντήσουν με τον ίδιο τρόπο στις βιαιότητες εναντίον τους.³⁸

Η πορεία των συλλογισμών του Michels, που έχουμε θίξει μέχρι τώρα, έχει ιδιαίτερη σημασία για την επιστημονική έρευνα των κομμάτων. Εμπεριέχει όμως και ενδείξεις για τη μετέπειτα εξέλιξή του, που μόνον εν συντομία μπορεί εδώ να σκιαγραφηθεί. Μετά την υπηγεσία του στο Τορίνο, ο Michels σύντομα ανακηρύχθηκε εκεί έκτακτος καθηγητής. Το 1914 αποδέχθηκε το διορισμό του ως τακτικού καθηγητή της Εθνικής Οικονομίας και Στατιστικής στη Βασιλεία, όμως απρόθυμα, κυρίως για οικονομικούς λόγους. Όπως ο συμπατριώτης του και ομόφρων Pareto δίδασκε στη Λοζάνη έτσι και ο Michels δίδασκε σ' ένα ελβετικό πανεπιστήμιο. Από πολιτικής πλευράς, είχε ήδη σημειωθεί προηγουμένως μια σημαντική αλλαγή. Ο πόλεμος της Ιταλίας κατά της Τουρκίας το 1911/12, ο «πόλεμος της Τρίπολης», προκάλεσε στον Michels εθνικιστικά αισθήματα, όπως ακριβώς συνέβη λίγο αργότερα με τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο σε πολλούς γερμανούς διανοούμενους. Το 1913 ο Michels απέκτησε την ιταλική υπηκοότητα και από Robert έγινε Roberto. Το 1923 προσχώρησε στο ιταλικό φασιστικό κόμμα. Η επιθυμία του για την απόκτηση πανεπιστημιακής έδρας στην Ιταλία εκπληρώθηκε επιτέλους το 1928, όταν ο Michels με προσωπική πρωτοβουλία του Μουσολίνι διορίστηκε καθηγητής της Εθνικής Οικονομίας και των κορπορατικών οργανώσεων στην Περούτζια. Σε ένα Τμήμα που επέτρεπε την εγγραφή σε αυτό μόνον των μελών του φασιστικού κόμματος, μπόρεσε επιτέλους να αναπτύξει τις ιδέες του για το σχηματισμό μιας ελίτ. Το 1936, ο Michels πέθανε στη Ρώμη.

4. ΠΡΩΙΜΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η σοσιαλιστική στράτευση του Michels είχε σοβαρές συνέπειες γι' αυτόν, διότι σήμαινε τη ρήξη με την οικογένειά του και, επομένως,

38. *Protokoll Jena* 1905, σ. 325.

το τέλος της υλικής του ασφάλειας. Όχι μόνον για οικονομικούς λόγους αλλά και γι' αυτό, ο Michels έγραψε, μεταξύ 1901 και 1907, περίπου διακόσια άρθρα σε σοσιαλιστικά περιοδικά στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία, καθώς και σε διάφορα φιλελεύθερα-αστικά περιοδικά. Θέματά του αποτελούσαν κυρίως τα ζητήματα της ηθικής και του πολιτισμού, η λογοτεχνία και η επιστημονική πολιτική, προβλήματα του γυναικείου κινήματος και του διεθνισμού. Για το περιοδικό *Die Neue Zeit*, το θεωρητικό όργανο της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας που εξέδιδε ο Karl Kautsky, έγραψε, το 1903, ένα άρθρο με τίτλο «Συμβολή στο ζήτημα της ηθικής». Σε αυτό το άρθρο υποστήριξε την άποψη ότι η γέννηση ορισμένων αντιλήψεων περί ηθικής δεν καθορίζεται τόσο από το διαφορετικό χαρακτήρα των λαών όσο από τον ταξικό διαχωρισμό της κοινωνίας. Στην αξιολόγηση της ηθικής από την αστική και την εργατική τάξη, προκύπτει ότι η τελευταία είναι πιο φυσική και γι' αυτό και πιο αληθινά ηθική.³⁹ «Ο σοσιαλισμός ως μια νέα κουλτούρα», έτσι μπορεί να χαρακτηριστεί η θέση του Michels κατά την πρώτη φάση. Οι κοινωνικές επιστήμες και ο επιστημονικός σοσιαλισμός έχουν να επιδείξουν μια εσωτερική σχέση, σύμφωνα με τον Michels.⁴⁰ Την ίδια εποχή αρχίζει η έντονη ενασχόληση με το ιταλικό εργατικό κίνημα, που συχνά συνοδεύεται και από έντονη συμπάθεια, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με τον Michels όταν περιγράφει τη δραστήρια υποκίνηση των αγροτών από τους ιταλούς σοσιαλιστές.⁴¹

Ο ιταλικός σοσιαλισμός ήταν, επίσης, αντικείμενο της πρώτης μεγάλης δημοσίευσης του Michels σχετικά με την προβληματική των κομμάτων. Μετά από μια επαφή με τον Werner Sombart, στα τέλη του 1904, ο Michels έγραψε το άρθρο «Προλεταριάτο και αστική τάξη στο σοσιαλιστικό κίνημα της Ιταλίας», που δημοσιεύθηκε το 1905/06, σε τέσσερις συνέχειες στο περιοδικό *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik*, συνεκδότης του οποίου ήταν ο Sombart. Ο Michels ανέλαβε εδώ, για πρώτη φορά, την κοινωνιολογική εσωτερική ανάλυση ενός κόμματος, επεξεργάστηκε θέσεις και έλεγξε την ισχύ τους, στη βάση ενός πλούσιου εμπειρικού υλικού. Στο επίκεντρο της έρευνας βρίσκεται το θέμα: «Εργατικό κόμμα και δια-

39. R. Michels, «Beitrag zum Problem der Moral», στο *Die Neue Zeit*, XXI Jahrgang 1903, τόμ. I, σ. 470 κ.ε.

40. Hetscher, ό.π., σ. 104 κ.ε.

41. R. Michels, *Der italienische Sozialismus auf dem Lande*, Φρανκφούρτη 1902 (Separat-Abdruck aus Das freie Wort. II, Jahrgang, αρ. 2).

νοούμενοι». Σύμφωνα με τον Michels, οι τάσεις της αστικοποίησης δεν οφείλονται στο γεγονός της ύπαρξης μιας ηγεσίας από διανοούμενους αστικής προέλευσης, αλλά στην αλλαγή της θέσης του κόμματος στην κοινωνία. Οι διανοούμενοι είναι επιζήμιοι, μόνον όταν το σύγχρονο εργατικό κίνημα αρχίζει να αποκρύβει τους στόχους του και να ασκεί μια πολιτική συμβιβασμών.⁴² Το ιταλικό εργατικό κίνημα, παράλληλα με την ιστορία του σοσιαλισμού γενικά, αποτελούν τα θέματα μερικών άρθρων του Michels στο περιοδικό *Archiv*.⁴³

Όταν, το 1903, οι Max Weber, Werner Sombart και Edgar Jaffé ανέλαβαν την έκδοση του *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik*, το ενδιαφέρον τους στράφηκε σύντομα σε έρευνες σχετικά με τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, το πιο μεγάλο μαζικό κίνημα της χώρας. Το 1904 δημοσιεύθηκε ένα άρθρο του R. Blank σχετικά με την κοινωνική σύνθεση του σοσιαλδημοκρατικού εκλογικού σώματος της Γερμανίας. Ο συγγραφέας συγκρίνει την εκλογική με την κοινωνική στατιστική και διαπιστώνει ότι το ποσοστό των σοσιαλδημοκρατών ψηφοφόρων δεν μπορεί να συντίθεται μόνον από ψήφους εργατών· στις μεγαλουπόλεις το ποσοστό των αστών ψηφοφόρων κυμαίνεται μεταξύ του ενός τρίτου και του ημίσεος. Με τον τρόπο αυτό, αποδυναμώνεται ο προλεταριακός χαρακτήρας της σοσιαλδημοκρατίας, επιτυγχάνεται μια προσέγγιση προς την αστική δημοκρατία και προλείπεται ο δρόμος για ένα λαϊκό κόμμα.⁴⁴ Μια έλλειψη της μελέτης του Blank είναι ότι δεν προβαίνει σε καμιά διάκριση ανάμεσα στους ψηφοφόρους και τα μέλη του κόμματος. Αυτό το έλλειμμα θα το καλύψει μια μελέτη του Michels, που το πρώτο μέρος της δημοσιεύθηκε το 1906 στο *Archiv*, με τίτλο «Τα μέλη του κόμματος και η κοινωνική τους σύνθεση». Το προαναγγελθέν δεύτερο μέρος, σχετικά με την οργάνωση του κόμματος, δε δημοσιεύθηκε ποτέ. Ο Michels παραθέτει ένα πλήθος στατιστικών στοιχείων, σχετικά με το αριθμητικό μέγεθος και την

42. R. Michels, «Proletariat und Bourgeoisie in der sozialistischen Bewegung Italiens», στο *AfSS*, XXI τόμ. 1905, Heft 2, XXII τόμ. 1906, Heft 1, 2, 3, σ. 699 κ.ε.

43. R. Michels, «Literatur zur Geschichte des Sozialismus», στο *AfSS*, XXIII τόμ. 1906, Heft 3· «Historisch-kritische Einführung in die Geschichte des Marxismus in Italien», στο *AfSS*, XXIV τόμ. 1907, Heft 1· «Die italienische Literatur über den Sozialismus», στο *AfSS*, XXV τόμ. 1907, H. 2.

44. R. Blank, «Die soziale Zusammensetzung der sozialdemokratischen Wählerschaft Deutschlands», στο *AfSS*, XX τόμ. 1904, H. 3.

κοινωνική σύνθεση του κόμματος. Σύμφωνα με αυτά, το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα είναι κυρίως ένα προλεταριακό κόμμα, όμως η στρατολόγηση των μελών του λαμβάνει χώραν περισσότερο στα υψηλά παρά στα χαμηλά στρώματα της εργατικής τάξης. Διαφορετικά από ό,τι συμβαίνει στο ιταλικό κόμμα, και η ηγεσία συνίσταται από πρόσωπα που προέρχονται και αυτά από τον εργατικό χώρο.⁴⁵ Για να εξηγήσει τον κοινοβουλευτικό προσανατολισμό και την έλλειψη πολιτικής φλόγας, ο Michels αναπτύσσει μια θέση που θα καταλάβει μια κεντρική θέση στις επόμενες μελέτες του: η μικροαστική τάξη στη σοσιαλδημοκρατία δεν έρχεται από τα έξω, αλλά γεννιέται στο ίδιο το κόμμα. Η οργάνωση επιδρά ως «μηχανή ταξικής ανόδου», διότι επιτρέπει στους εργάτες να αποκτήσουν μια επαγγελματική δραστηριότητα στο κόμμα, δηλαδή τη στροφή από τη σωματική στην πνευματική εργασία και την εξασφάλιση μιας σχετικής κοινωνικής ασφάλειας.⁴⁶

Ένα ακόμη άρθρο, της ίδιας εποχής, έχει ως θέμα: «Η γερμανική σοσιαλδημοκρατία σε διεθνές επίπεδο». Ο Michels κατονομάζει ως λόγους της ηγεμονικής θέσης του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας απέναντι στα άλλα εργατικά κόμματα, μεταξύ άλλων, την οργανωτική και την οικονομική του ισχύ, καθώς και την, προφανώς, επαναστατική του τακτική (εννοώντας, όμως, κυρίως μια βερμπαλιστική ριζοσπαστική τακτική). Με την απαρίθμηση μιας σειράς από παραδείγματα (απόρριψη της εξωκοινοβουλευτικής δράσης καθώς και της γενικής απεργίας, μια αντιμιλιταριστική δράση, εθνική στενοκεφαλιά, πίστη στην υπεράσπιση της πατρίδας), ο Michels ερευνά τις, κατά την άποψή του, επιζήμιες επιδράσεις της γερμανικής υπεροχής. Προσάπτει στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία ότι έχει οδηγήσει αναμφίβολα προς τα δεξιά τη Διεθνή. Και αντιπαραθέτει το παράδειγμα της πολιτικής των γάλλων σοσιαλιστών, που τους πλαισιώνει με ενθουσιώδη λόγια.⁴⁷ Αυτή την εποχή, για τον Michels, βρίσκεται ακόμη σε πρώτη θέση η κριτική στα πολιτικά περιεχόμενα, ενώ, παράλληλα, η κριτική στην οργάνωση καταλαμβάνει ένα συμπληρωματικό ρόλο. Όμως και εδώ, όπως και στο προηγούμενο άρθρο του, υπάρχει ένα επιχείρημα που αργότερα θα καταλάβει μια κεντρική θέση: Το κόμμα αντιτίθεται

45. R. Michels, *Die deutsche Sozialdemokratie*, ό.π., σ. 510 κ.ε.

46. Στο ίδιο, σ. 537.

47. R. Michels, «Die deutsche Sozialdemokratie im internationalen Verbands. Eine kritische Untersuchung», στο *AfSS*, XXV τόμ. 1907, Heft 1.

σε κάθε τι που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο το μηχανισμό, που έχει ως κύριο προσανατολισμό τους εκλογικούς αγώνες, που μετατρέπεται δηλαδή από μέσο σε αυτοσκοπό:

«Για να ξεπεράσει τη συγκεντροποιημένη εξουσία του κράτους, το κόμμα συγκεντροποιήθηκε το ίδιο. Και επειδή χρησιμοποιεί μόνο ένα μέσο για το ξεπέρασμα αυτής της εξουσίας, δηλαδή τη χρήση του μοναδικού δημοκρατικού στοιχείου στο γερμανικό πολιτειακό σύστημα, του δικαιώματος της ψήφου, όλος του ο μηχανισμός είναι προσαρμοσμένος και κατάλληλος μόνο για την επίτευξη εκλογικής νίκης. Γι' αυτό και αντιτίθεται σε κάθε τι που θα μπορούσε να μπλεχτεί στα γρανάζια του μηχανισμού του, στον οργανισμό του ή τουλάχιστον στην εξωτερική του μορφή, την οργάνωση».⁴⁸

5. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΟΛΙΓΑΡΧΙΑΣ

Η κριτική των κομμάτων από τον Michels μπαίνει σε μια νέα φάση από το 1908. Η αντιπαράθεση με την οργάνωση αποκτά τώρα προέχουσα σημασία απέναντι σε ζητήματα πολιτικής τακτικής. Εκτός αυτού, ο Michels έχει στο μεταξύ καταλάβει τη θέση του παρατηρητή εκτός της σοσιαλδημοκρατίας, ενώ, μόλις δυο χρόνια πριν, είχε δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην πολιτική του στράτευση και χαρακτηριζε το σοσιαλισμό ως τάση εξέλιξης της κοινωνίας.⁴⁹ Στο άρθρο «Οι ολιγαρχικές τάσεις της κοινωνίας», στις θέσεις που είχε αναπτύξει μέχρι τώρα, αυτή προστίθενται και σκέψεις σχετικά με τη θεωρία της δημοκρατίας.

Επικαλούμενος τη θεωρία της πολιτικής τάξης του Mosca, ο Michels εγείρει «επιστημονικές αμφιβολίες όσον αφορά τη δημοκρατική αρχή». Υποστηρίζει ότι, τουλάχιστον κάτω από τις σημερινές συνθήκες, δεν είναι δυνατή μια ιδανική δημοκρατία και ότι, εκτός αυτού, σε κάθε ιστορική κοινωνική μορφή έχουν υπάρξει κρατούντες. Οι τάσεις που στέκονται εμπόδιο στην πραγματοποίηση της δημοκρατίας βρίσκονται, κατά τον Michels, σε τρεις τομείς:

48. Στο ίδιο, σ. 230.

49. R. Michels, *Die deutsche Sozialdemokratie. I. Parteimitgliedschaft und soziale Zusammensetzung*, ό.π., σ. 473 κ.ε.

στην ανθρώπινη φύση, στην ουσία της πολιτικής τάξης και στην ουσία της οργάνωσης.⁵⁰ Η νέα θέση του Michels, ο «νόμος της ολιγαρχίας», δεν έχει πλέον καμιά άμεση αναφορά στα πραγματικά τεκταινόμενα στο εργατικό κίνημα. Η θέση τοποθετείται, κατά κάποιον τρόπο, έξω, σε αντιστοιχία με την απομάκρυνση του δημιουργού της από τη σοσιαλδημοκρατία. Η τελευταία χάνει τη σημασία της ως ερευνητικό αντικείμενο του Michels, όμως παραμένει, ακριβώς λόγω της αντιολιγαρχικής της αξίωσης, ένα ιδιαίτερα κατάλληλο παράδειγμα για την ανάπτυξη κομμάτων στη μαζική εποχή. Οι μελέτες για τα κόμματα του Michels στοχεύουν όλο και περισσότερο στην εξήγηση μιας κατά βάση ανιστορικής υπόθεσης, δηλαδή της θεωρίας της πολιτικής τάξης ως της κατάλληλης προσέγγισης για την έρευνα όλων των κοινωνιών.⁵¹ Και εδώ το εργατικό κόμμα τίθεται πιο μακριά και, ταυτόχρονα, πιο κοντά στην αστική κοινωνία: πιο μακριά, διότι οι αντιφάσεις της ανάπτυξής της δεν ισχύουν ως έκφραση μιας ορισμένης βαθμίδας ανάπτυξης του καπιταλισμού, αλλά ως συνέπεια μιας ορισμένης νομοτέλειας· τίθεται πιο κοντά, διότι τα αστικά κόμματα, κάτω από την πίεση του εκδημοκρατισμού που προωθεί το εργατικό κίνημα, αλλάζουν την οργάνωση και την τακτική τους. Το μαζικό κόμμα, γενικά, προσελκύει το ενδιαφέρον όλο και περισσότερο, γι' αυτό και ο Michels πλέον ερευνά τη σοσιαλδημοκρατία ως δημοκρατικό κόμμα πρώτιστα και όχι ως σοσιαλιστικό.

Το επόμενο πιο σημαντικό άρθρο του Michels, που δημοσιεύθηκε το 1909 στο βραχύβιο *Monatsschrift für Soziologie*, με τον τίτλο «Τα βασικά συντηρητικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης του κόμματος», συνεχίζει και αναπτύσσει παραπέρα την επιχειρηματολογία. Σύμφωνα με τον Michels, στην ίδια την ουσία της οργάνωσης βρίσκεται ένα βαθιά αριστοκρατικό χαρακτηριστικό, που καθορίζεται από δύο παράγοντες: (1) Η οργάνωση χρειάζεται τεχνική εξειδίκευση, ώστε να προετοιμάζει έτσι τη γραφειοκρατική χειραφέτηση των ηγετών από τις μάζες. (2) Το κόμμα είναι μια αγωνιστική οργάνωση, όπου η δημοκρατία υποτάσσεται στην ταχεία ανταπόκριση, δηλαδή στην εξουσία απόφασης των κεντρικών γραφείων. Από την ειδική γνώση της ηγεσίας αναπτύσσεται ο αναντικατάστατος χαρακτήρας της και, κατ' επέκταση, η κατάργηση του δημο-

50. R. Michels, Die oligarchischen Tendenzen der Gesellschaft, στο *AFSS*, XXVII τόμ. 1908, Heft 1, σ. 75 κ.ε.

51. Hetscher, *ό.π.*, σ. 129 κ.ε.

κρατικού ελέγχου. Για τη σταθεροποίηση της ηγεσίας παίζουν, επίσης, ρόλο παράγοντες της μαζικής ψυχολογίας· δηλαδή, η πείνα για εξουσία των ηγετών και η ανάγκη των μαζών για την καθοδήγησή τους. Όμως ο Michels προχωράει πιο πέρα και καταλήγει σε μια θεμελιακή κριτική της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας: Από τη δημοκρατική οργάνωση και τον επαγγελματισμό στην πολιτική προκύπτει μια αντίφαση, διότι η μεταβίβαση μιας μαζικής θέλησης αποτελεί, σύμφωνα με τον Rousseau, μια ουτοπία.⁵² Η ερμηνεία του Rousseau από τον Michels έχει, όμως, δύο αδύνατα σημεία. Η «μάζα» δε θεωρείται εδώ ως δομημένη συνάθροιση ανθρώπων, αλλά ως κάτι άμορφο, συγκινησιακά καθοδηγούμενο. Ο μεμονωμένος άνθρωπος μοιάζει να γίνεται άβουλο αντικείμενο, σε αντίθεση με τον Rousseau, ο οποίος ακολουθώντας τους όρους της φιλοσοφίας του διαφωτισμού, αναγνωρίζει στο άτομο αυτόνομη συμπεριφορά και ίδια θέληση. Στις απόψεις του Michels αντανακλάται, πιθανόν όπως σε πολλούς διανοούμενους της βιλεμνικής εποχής, η δυσφορία για την υποτιθέμενη παρακμή του πολιτισμού στη μαζική κοινωνία.⁵³ Δεύτερον, ο Michels παρανοεί την έννοια της (άμεσης) δημοκρατίας του Rousseau ως αίτημα για την πολιτική θέσμιση όλων των κοινωνιών. Αντίθετα, ο Rousseau διαπιστώνει ρητά ότι κάθε μορφή διακυβέρνησης δεν είναι κατάλληλη για κάθε χώρα· θεωρεί ως δεδομένες τις προϋποθέσεις της δημοκρατίας μόνο σε ένα μικρό κράτος με ελεγχόμενες σχέσεις και με μια ευρύτατη ισότητα στην κατανομή του πλούτου.⁵⁴

Στα άρθρα που προαναφέρθηκαν εμπεριέχονται τα πιο σημαντικά επιχειρήματα του βιβλίου που εκδόθηκε στα τέλη του 1910 και με το οποίο ο Michels έγινε γνωστός: *Σχετικά με την κοινωνιολογία των κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία. Έρευνες σχετικά με τις ολιγαρχικές τάσεις της ζωής των ομάδων*. Το βιβλίο αυτό μεταφράστηκε στα ιταλικά, τα γαλλικά, τα αγγλικά, τα ιαπωνικά και τα τσέχικα, ενώ ακόμη ζούσε ο συγγραφέας του. Ο Michels χα-

52. R. Michels, «Der konservative Grundzug der Partei-Organisation», στο *Monatsschrift für Soziologie*, 1 Jahrgang 1909. Επίσης στο von K. Lenk - F. Neumann (επιμ.), *Theorie und Soziologie der politischen Parteien*, τόμ. II, Darmstadt und Neuwied 1974.

53. Frank Pfetsch, *Einführung in Person, Werk und Wirkung*, ό.π., σ. XXVIII κ.ε.

54. Jean-Jacques Rousseau, *Vom Gesellschaftsvertrag oder Grundsätze des Staatsrechts*, Στουτγάρδη 1977, σ. 73, 85 κ.ε. (*Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, Άμστερνταμ 1762). Ελλ. έκδ. Ζ. Ζ. Ρουσσώ, *Το κοινωνικό συμβόλαιο*, εκδ. Αναγνωστίδη.

ρακτηρίζει τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων ως μια επιστήμη που βρίσκεται ανάμεσα στους επιστημονικούς κλάδους της οικονομίας-κοινωνιολογίας, της φιλοσοφίας-ψυχολογίας και της ιστορίας. Υποστηρίζει ότι, ενώ η ιστοριογραφία σχετικά με τα διάφορα κόμματα ήταν ήδη ανεπτυγμένη, η ανάλυση των κομμάτων βρίσκεται ακόμη στις αρχές της. Ο Michels θέλει να συμβάλει στην ανάπτυξη αυτής της προβληματικής και, εκτός αυτού, να ασχοληθεί κριτικά με το θέμα της δημοκρατίας, για την οποία πιστεύει ότι έχει περιέλθει σε κρίση. Το ότι η διάγνωση κυρίως έχει γίνει σε σχέση με τα αριστεροδημοκρατικά σοσιαλιστικά κόμματα προκύπτει από τη διαμόρφωση των ερωτημάτων, τα οποία δε θα άρμοζαν σε μια έρευνα σχετικά με τα δεξιά κόμματα.⁵⁵ Μεθοδολογικά κυριαρχεί η προσέγγιση της μαζικής ψυχολογίας, που επηρεάζεται από τον Gustave Le Bon, σε σχέση με την προσέγγιση της κοινωνιολογίας της οργάνωσης. Αλλά και σε μια μεταγενέστερη μελέτη του, ο Michels τονίζει τη βασική σημασία της ψυχολογικής διαπραγμάτευσης κοινωνιολογικών αντικειμένων. Υποστηρίζει ότι, εάν είναι σωστό ότι άλλες επιστήμες παρέχουν αντικείμενα στην κοινωνιολογία, τότε μόνον η ψυχολογική διαπλοκή αυτών των αντικειμένων οδηγεί πρώτα στην κοινωνιολογία, δηλαδή στην πλήρη ανάλυση της αιτιότητας.⁵⁶

Επανειλημμένη αναφορά έχει γίνει κυρίως σε μια φημισμένη περικοπή:

«Ο κοινωνιολογικός θεμελιώδης νόμος, στον οποίο έχουν υποταγεί άνευ όρων τα πολιτικά κόμματα –η λέξη πολιτική εδώ εκλαμβάνεται με την ευρύτερη έννοια–, μπορεί εν συντομία να είναι ο εξής: η οργάνωση είναι η μητέρα της κυριαρχίας των εκλεγμένων πάνω στους ψηφοφόρους τους, των εντεταλμένων πάνω στους εντολείς τους, των εκπροσωπούντων πάνω στους εκπροσωπευόμενους. Ο σχηματισμός ολιγαρχιών στους κόλπους των πολυειδών μορφών της δημοκρατίας είναι οργανικής υφής, δηλαδή μια τάση στην οποία υπόκειται αναγκαστικά κάθε οργάνωση, και η σοσιαλιστική και η ίδια η φιλελεύθερη».⁵⁷

55. R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, ό.π., σ. XLIV κ.ε.

56. R. Michels, *Soziologie als Gesellschaftswissenschaft*, Βερολίνο 1926, σ. 136 κ.ε.

57. R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, ό.π., σ. 370 κ.ε.

Αυτή η διατύπωση του «σιδηρού κανόνα της ολιγαρχίας» είναι η πιο άκαμπτη διατύπωση, στην οποία είχε μέχρι τότε προβεί ο Michels, μοιάζει με τη διατύπωση ενός φυσικού νόμου. Από τη σκοπιά της θεωρίας της δημοκρατίας, παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Michels συνδέει την ανάλυση των κομμάτων με την ανάλυση του βοναπαρτισμού:

«Ο βοναπαρτισμός είναι η θεωρία της κυριαρχίας της μεμονωμένης θέλησης, που αρχικά προέρχεται από τη γενική θέληση, χειραφετείται όμως από αυτήν και, τέλος, γίνεται κυρία του εαυτού της. Η δημοκρατική γέννηση της μεμονωμένης θέλησης την προστατεύει από τους κινδύνους του αντιδημοκρατικού παρόντος της [...] Αποτελεί τη σύνθεση της δημοκρατίας με την αυτοκυριαρχία. Ο εκλεγμένος, επειδή προέρχεται από την κάλπη, δεν ανέχεται καμιά αντίρρηση. Αλλά και επειδή ενσαρκώνει τη λαϊκή πλειοψηφία, κάθε αντιπολίτευση εναντίον του είναι αντιδημοκρατική».⁵⁸

Όμως και στα κόμματα οι μάζες έχουν το αίσθημα ότι παραμένουν κύριοι των κυριών τους, η διαδικασία της μεταβίβασης της εντολής έχει ένα επίχρισμα νομιμότητας. Ο ηγέτης του κόμματος εμφανίζεται ως δημιουργήμα των μαζών, ως νόμιμη έκφραση μιας θέλησης, και ακριβώς αυτό του δίνει το δικαίωμα να στρέφεται ενάντια σε κάθε αντιπολίτευση και, μάλιστα, να τη θεωρεί ως κάτι το ανεπίτρεπτο και παράνομο. Και εδώ γίνεται μια εξίσωση κόμματος και προσώπου· οι επιθέσεις ενάντια στο πρώτο μοιάζουν να ισχύουν και για το δεύτερο. Οι αγώνες ανάμεσα στους ηγέτες για την εξουσία τελειώνουν κατά κανόνα με την απορρόφηση των νέων ηγετών από την παλιά ελίτ.⁵⁹ Με τη θέση της απορρόφησης των φιλόδοξων ανερχόμενων δυνάμεων από τους κυριαρχούντες, ο Michels έχει στο μυαλό του τη θεωρία για την κυκλοφορία των ελίτ του Pareto, την οποία, σε άλλη στιγμή, χαρακτηρίζει ως μία από τις πιο σημαντικές θεωρίες της φιλοσοφίας της ιστορίας των νεότερων χρόνων.⁶⁰ Βεβαίως, ο Michels πιστεύει ότι η διαδικασία συνίσταται λιγότερο στην αντικατάσταση των παλιών ελίτ και περισσότερο στη μορφή μιας διαρκούς συγχώνευσης των νέων στοιχεί-

58. Στο ίδιο, σ. 210.

59. Στο ίδιο, σ. 179.

60. R. Michels, *Probleme der Sozialphilosophie*, Λυψία-Βερολίνο 1914, σ. 132.

ων με τα παλιά.⁶¹ Τις προσπάθειες για την παρεμπόδιση της εξουσίας του αρχηγού (δημοψήφισμα, αυτοπεριορισμός των αρχηγών), καθώς και «αντιαυταρχικά» αντίθετα ρεύματα (συνδικαλισμός, αναρχισμός), ο Michels τα θεωρεί ως, σε τελευταία ανάλυση, ανεπιτυχή. Ακόμη και μια επιτυχής σοσιαλιστική επανάσταση δημιουργεί μια τάξη εξουσίας, που δεν μπορεί να εκφύγει των τάσεων των μειονοτήτων για κυριαρχία, και που αναδεικνύει πάλι μια πολιτική τάξη. Δυνατή είναι μόνο μια κάποια άμβλυνση του νόμου της ολιγαρχίας, όταν, για παράδειγμα, βελτιώνονται οι βιοτικές συνθήκες των μαζών, το μορφωτικό τους επίπεδο και, συνεπώς, η ικανότητά τους για κοιτική.⁶²

6. ROBERT MICHELS ΚΑΙ MAX WEBER

Η επαφή με τον Max Weber προέκυψε μέσω της συνεργασίας του Michels στο *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik* (Αρχείο Κοινωνικών Επιστημών και Κοινωνικής Πολιτικής). Το περιοδικό ιδρύθηκε με το όνομα *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik* (Αρχείο Κοινωνικής Νομοθεσίας και Στατιστικής), το 1888 από τον Heinrich Braun.⁶³ Όταν ο Weber ανέλαβε τη σύνταξη του περιοδικού με τον Sombart και τον Jaffé, προσπάθησε να γίνουν δημοσιεύσεις σχετικά με τη σοσιαλδημοκρατία. Στο προαναφερθέν άρθρο του Blank σχετικά με το σοσιαλδημοκρατικό εκλογικό σώμα, ο Weber πρόσθεσε μια σημείωση, στην οποία έκανε έκκληση για έρευνες γύρω από τα μέλη και την οργάνωση του κόμματος. Και εδώ, δεν έπρεπε να βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος οι έξωθεν επιδράσεις, αλλά η εσωτερική διαφοροποίηση του κόμματος και τα προβλήματα που προκύπτουν από αυτήν, όπως, για παράδειγμα, ο ρόλος των επαγγελματιών πολιτικών και η τάση κάθε κοιματικού σχηματισμού να γίνει αυτοσκοπός για τους οπαδούς του.⁶⁴

61. R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, ό.π., σ. 352.

62. Στο ίδιο, σ. 374 κ.ε.

63. Βλ. Ingrid Gilcher-Holtey, «Intellektuelle in der sozialistischen Arbeiterbewegung. Karl Kautsky, Heinrich Braun und Robert Michels», στο von J. Rojahn κ.ά. (επιμ.), *Marxismus und Demokratie. Karl Kautskys Bedeutung in der sozialistischen Arbeiterbewegung*, Φρανκφούρτη-Νέα Υόρκη 1992, σ. 377 κ.ε.

64. M. Weber, «Bemerkungen im Anschluß an den vorstehenden Aufsatz», στο *AfSS*, XX τόμ. 1905, Heft 3, σ. 550 κ.ε.

Σε αυτές τις απαιτήσεις ήθελε ο Michels να ανταποκριθεί με τις εργασίες για το *Archiv*. Ανάμεσα σε αυτόν και τον Weber αναπτύχθηκε μια πυκνή αλληλογραφία και είναι σίγουρα σωστό, γι' αυτήν την περίοδο, να θεωρείται ο κατά δώδεκα χρόνια μεγαλύτερος Weber ως μέντορας του Michels:

«Ο Max Weber έβλεπε, κατά κάποιον τρόπο, στον Robert Michels το δικό του alter ego όσον αφορά την ηθική του φρονήματος· δηλαδή, μια προσωπικότητα που είχε την τάση να συνάγει ηθικές συνέπειες από προϋποθέσεις, που ήταν πολλαπλώς κοινές με εκείνες του Weber και τις οποίες ο τελευταίος, λιγότερο ή περισσότερο, τις απέκλειε για τον εαυτό του, από άκαμπτη ορθολογιστική αυτοπειθαρχία. Δεν είναι τυχαίο ότι οι επιστολές του Weber προς τον Michels περιέχουν τις πιο αυθόρμητες και άμεσες θέσεις για πολιτικά, επιστημονικά και προσωπικά προβλήματα που, γενικώς, διαθέτουμε από αυτόν».⁶⁵

Όταν απορρίπτεται η αίτηση του Michels για την αποδοχή της υφηγεσίας του, ο Weber καυτηριάζει αυτόν τον περιορισμό της ελευθερίας της επιστήμης και της διδασκαλίας. Σε ένα άρθρο στη φιλελεύθερη *Frankfurter Zeitung*, ο Weber κάνει λόγο για τη «λεγόμενη ελευθερία της διδασκαλίας» στα γερμανικά πανεπιστήμια.⁶⁶ Στα πλαίσια των προσπαθειών υποστήριξης της καριέρας του Michels, ο Weber γράφει στον καθηγητή Loria στο Τορίνο, ότι ο Michels θα αποτελούσε ένα κόσμημα για κάθε γερμανικό πανεπιστήμιο. Υποστηρίζει ότι κανένας δεν έχει ασχοληθεί τόσο με το διεθνές εργατικό κίνημα όσο ο Michels και ότι η απόρριψη της υφηγεσίας του τελευταίου οφείλεται μόνο σε πολιτικούς λόγους.⁶⁷ Όμως ο Weber δεν παρέλειψε, επίσης, να απευθύνει στον Michels παραινήσεις, ώστε ο τελευταίος να συντάσσει με πιο μεγάλη επιμέλεια τα κείμενά του, δεδομένου ότι σε όλες του τις μελέτες είναι φανερό η

65. Wolfgang J. Mommsen, «Robert Michels und Max Weber, Gesinnungsethischer Fundamentalismus versus verantwortungsethischen Pragmatismus», στο von W.J. Mommsen - W. Schwentker (επιμ.), *Max Weber und seine Zeitgenossen*, Göttingen-Zürich 1988, σ. 198· βλ. Lawrence A. Scaff, «Max Weber and Robert Michels», στο *American Journal of Sociology*, τόμ. 86 (1981), σφ. 2.

66. W.J. Mommsen, «Max Weber. Ein politischer Intellektueller im Deutschen Kaiserreich», στο von G. Hübinger - W.J. Mommsen (επιμ.), *Intellektuelle im Deutschen Kaiserreich*, Φρανκφούρτη 1993, σ. 47 κ.ε.

67. M. Weber, «Brief an Achille Loria vom 1.1.1907», στο M. Weber, *Briefe*, ό.π., σ. 207.

βιασύνη με την οποία παράγονται.⁶⁸ Ο Michels από τη μεριά του αφιέρωσε στον Weber την πρώτη έκδοση της *Κοινωνιολογίας των κομμάτων*. Το 1913, προσεχώρησε στον κύκλο των εκδοτών του *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik*. Η δραστηριότητα όμως αυτή δεν κράτησε για πολύ, διότι με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου εκδηλώθηκαν αγεφύρωτες πολιτικές διαφορές ανάμεσα στον Weber και τον Michels, που οδήγησαν τον τελευταίο να παραιτηθεί από τον κύκλο των συνεκδοτών του περιοδικού. Στη νεκρολογία του Michels για τον Max Weber διαφαίνεται ακόμη ο σεβασμός για τον παλιό μέντορα, όπως όταν χαρακτηρίζει το σπίτι του εκλιπόντος στη Χαϊδελβέργη ως σημαντικότερο πολιτισμικό κέντρο της Γερμανίας, πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Παρατηρεί ωστόσο, ότι ο Weber δεν κατόρθωσε πλήρως να προσαρμοστεί σε μη γερμανικά περιβάλλοντα και, για παράδειγμα, γνώριζε μόνο εξ ακοής έναν αλλοδαπό διανοητή, όπως ήταν ο Pareto.⁶⁹

Τις προσδοκίες που απέθετε ο Michels στη σοσιαλδημοκρατία, ο Weber δεν μπορούσε να τις συμμεριστεί. Του αντέταξε ότι και ένα ταξικό κόμμα με ταξικά ιδανικά δε θα μπορούσε να γίνει τίποτε άλλο από μια «μηχανή», με την έννοια του αμερικανικού κομματικού συστήματος. Η σοσιαλδημοκρατία, είτε κοινοβουλευτική είτε συνδικαλιστική, εξελίσσεται σε μια κανονική κομματική μηχανή.⁷⁰ Στη γραφειοκρατικοποίηση ο Weber βλέπει μια εγγύηση ότι δε θα δημιουργηθεί καμιά επαναστατική απειλή, παρά την αντίθετη αντίληψη που κυκλοφορεί στην αστική τάξη. Εκτιμά, όπως ο Michels, την τάση γραφειοκρατικοποίησης των σύγχρονων μαζικών κομμάτων ως συνέπεια της επιδεξιότητας της ηγεσίας και της ανεπάρκειας των μαζών. Πιστεύει ότι μπορεί μεν να κατακριθεί η κυριαρχία των επαγγελματικοποιημένων κομματικών στελεχών, που χαρακτηρίζει κυρίως τη σοσιαλδημοκρατία, δεν μπορεί όμως να καταργηθεί.⁷¹ Στα κόμματα συμβαίνει το ίδιο όπως και στο κράτος: Η αμειβόμενη επαγγελματική εργασία καταλαμβάνει τη θέση της επικουρικής διοίκησης των προκρίτων, τα κεντρικά γραφεία κερδί-

68. M. Weber, «Brief an R. Michels vom 20.6.1907», ό.π., σ. 318.

69. R. Michels, «Max Weber (1920)», στο R. Michels, *Masse, Führer, Intellektuelle*, ό.π.

70. M. Weber, «Brief an R. Michels vom 6.11.1907», ό.π., σ. 423.

71. M. Weber, «Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland (1918)», στο M. Weber, *Gesammelte Politische Schriften*, Mit einem Geleitwort von Theodor Heuss, επιμ.: von J. Winkelmann, Tübingen 1980, 4 Auflage, σ. 324 κ.ε.

ζουν εξουσία σε βάρος των τοπικών μονάδων, η γραφειοκρατικοποίηση συμβαδίζει παράλληλα με τη δημοκρατία.⁷² Ο ορισμός των υποψηφίων και ο αγώνας για ψήφους αποτελούν, σύμφωνα με τον Weber, τα πιο σημαντικά καθήκοντα των κομμάτων· δημοκρατία σημαίνει de facto επιλογή ανάμεσα σε πολλούς υποψηφίους. Η τάση για γραφειοκρατικοποίηση μπορεί να έρθει σε αντίθεση με τη χαρισματική κυριαρχία του ηγέτη του κόμματος, οπότε και αυτός θα προσπαθήσει, στην περίπτωση αυτή, να εξαναγκάσει τη γραφειοκρατία να τεθεί κάτω από τις υπηρεσίες του.⁷³

Σε αντίθεση με τον Michels, για τον Weber, ο κοινοβουλευτισμός παραμένει, παρά τις εξελίξεις αυτές, η καλύτερη δυνατή «τεχνική του σχηματισμού της κρατικής βούλησης», κάτω από τις συνθήκες της μαζικής δημοκρατίας. Ο Weber τονίζει την αναγκαιότητα του επαγγελματία κοινοβουλευτικού και τάσσεται υπέρ της αύξησης της εξουσίας του κοινοβουλίου, ώστε να μπορεί να μεταβληθεί σε τόπο μιας γνήσιας ανάδειξης ηγετών.⁷⁴ Ενώ ο Weber θεωρεί τη δυνατότητα της δημοψηφισματικής δημοκρατίας ως αντίβαρο στη γραφειοκρατικοποίηση, ο Michels την εκλαμβάνει ως το θλιβερό συστατικό της στοιχείο. Τα μαζικά κόμματα με γραφειοκρατία είναι, σύμφωνα με τον Weber, πιο κατάλληλα για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας από τα κόμματα των προκρίτων.⁷⁵ Κομματικοί ηγέτες, όπως ο August Bebel στη σοσιαλδημοκρατία, μπορούν να αναχαιτίσουν την ανάπτυξη της εξουσίας της γραφειοκρατίας, όταν διαθέτουν την εμπιστοσύνη της μάζας λόγω του χαρισματικού τους χαρακτήρα.⁷⁶ Γενικά, όμως, υπάρχει μια τάση προς όφελος της γραφειοκρατίας. Το ποια θα είναι η έκβαση της σύγκρουσής της με το χάρισμα, εξαρτάται, ουσιαστικά, από το χαρακτήρα του εκάστοτε κόμματος (π.χ. κόμμα προγραμματικών διακηρύξεων, κόμμα προκρίτων, κόμμα κοσμοαντιλήψεων). Ο Weber αφήνει, βασι-

72. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft, Grundriss der verstehenden Soziologie*, Besorgt von J. Winkelmann, Tübingen 1976, 5, revidierte Auflage, σ. 568. Τμήμα του βιβλίου σε ελληνική μετάφραση, *Κοινωνιολογία του κράτους*, Εισαγωγή-μετάφραση Μ. Κυπριαίου, Κένταυρος, 1996.

73. Στο ίδιο, σ. 666 κ.ε.

74. M. Weber, *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*, ό.π., σ. 351 κ.ε.

75. W.J. Mommsen, *Robert Michels und Max Weber*, ό.π., σ. 209 κ.ε.

76. M. Weber, «Politik als Beruf», στο M. Weber, *Gesammelte Politische Schriften*, ό.π., σ. 542. Ελληνική έκδοση: Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, Παπαζήσης, Αθήνα.

κά, ανοιχτό το ζήτημα, ο Michels, αντίθετα, το λύνει, τουλάχιστον για τον ίδιο του τον εαυτό, υπέρ του καισαρισμού· γι' αυτόν, φαίνεται πως ο Μουσολίνι ανταποκρίνεται σε όλες τις προσδοκίες που απευθύνονται σε ένα χαρισματικό ηγέτη:

«Το ουσιαστικό είναι, ακριβώς, ότι ο φασισμός έχει βρει στον Μπενίτο Μουσολίνι μια ηγετική φύση πρώτου μεγέθους. Ο Μουσολίνι συνδυάζει μια ευτυχή ιδιοσυγκρασία με μια οξεία διαίσθηση για το δυνατό και κατορθώσιμο, ιερή πίστη στον ίδιο του τον εαυτό και την αποστολή του, καθώς και μια ασυνήθιστη δύναμη επιρροής στις μάζες, με μια πραγματικά σπάνια τόλμη».⁷⁷

7. ΑΠΗΧΗΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

Λόγω της ευρύτατης απήχησης του έργου του Michels, στόχος των αναλύσεων που ακολουθούν είναι να διασαφηνιστούν οι αναφορές που έγιναν στην εισαγωγή, με ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα. Με τον Michels δεν έχει μόνο σχέση η συγκρότηση της πολιτικής κοινωνιολογίας αλλά, παράλληλα, και ο διαχωρισμός της από την πολιτική:

«Με τον Robert Michels [και μάλιστα με την προσωπική του εξέλιξη] διαχωρίζεται η θεωρία του επαναστατικού κόμματος από τη θεωρία σχετικά με το επαναστατικό κόμμα· ακριβώς όπως με τον Tocqueville διαχωρίζεται η σύγχρονη δημοκρατική θεωρία από τη θεωρία για τη σύγχρονη δημοκρατία. Στο ξεκίνημα της σύγχρονης πολιτικής κοινωνιολογίας σημειώνεται ένας διαχωρισμός της πρώτης γενιάς σύγχρονων πολιτικών κοινωνιολόγων από τα αντίστοιχα δρώντα υποκείμενα [...] Με τον τρόπο αυτό, ο Michels συμβάλλει ταυτόχρονα σε μια αυτοκατανόηση της σύγχρονης πολιτικής κοινωνιολογίας, έτσι ώστε να αντιλαμβάνεται τον εαυτό της με επιστημονικούς, αντί με πολιτικούς όρους».⁷⁸

77. R. Michels, «Der Aufstieg des Faschismus in Italien (1924)», στο R. Michels, *Masse, Führer, Intellektuelle*, ό.π., σ. 293. Σχετικά με την απήχηση του Michels στην Ιταλία, Timm Genett, «Robert Michels in der italienischen Diskussion der achtziger und neunziger Jahre», στο *Politische Vierteljahresschrift*, 35 Jg. 1994, Heft 4.

78. Hetscher, ό.π., σ. 11.

Σύμφωνα με τη λογική αυτού του διαχωρισμού, πρέπει επίσης να γίνει διάκριση ανάμεσα στην πολιτική απήχηση του Michels, κυρίως μέσα στο εργατικό κίνημα, από την επιστημονική του απήχηση. Καταρχάς θα ασχοληθούμε με την πρώτη.

Οι μελέτες του Michels, σχετικά με την πραγματικότητα της οργάνωσης του προλεταριακού κόμματος, αναπτύσσουν προβληματικές που, να μεν εμφανίζονται στη μαρξιστική θεωρία, όμως, στην περαιτέρω εξέλιξή τους, ως ένα μεγάλο βαθμό, ξεχάστηκαν. Αφενός έλειπε μια αυτοκριτική του κόμματος όσον αφορά τις μορφές οργάνωσής του, αφετέρου αυτό απέρριπτε εντελώς κάθε «έξωθεν» θεματοποίηση. Στη διαμάχη με τις μελέτες του Michels, στο βαθμό που αποτέλεσαν αντικείμενο ενασχόλησης, αυτό γίνεται σαφές. Στο περιοδικό *Sozialistische Monat shefte*, ένα φυλλάδιο των ρεβιζιονιστών, υπήρχε μια απορριπτική βιβλιοκριτική τόσο της *Κοινωνιολογίας των Κομμάτων* όσο και των πιο σημαντικών εργασιών που προσηγήθηκαν.⁷⁹ Ο Michels, σε μια απάντησή του στα τέλη του 1908, μιλάει ακόμη για το σοσιαλιστικό κίνημα ως το «δικό μας κίνημα», εμμένει, όμως, στις θέσεις του για τις τάσεις προς μια ολιγαρχική κατεύθυνση. Υποστηρίζει ότι, βέβαια, ως πολιτικός δεν μπορεί να είναι αδιάφορος σε ποιο τελειωτικό αποτέλεσμα οδηγεί η έρευνά του, όμως ως επιστήμονας δεν έχει ιδανικά να συμπεριλάβει στις έρευνές του.⁸⁰ Όταν το 1925 δημοσιεύθηκε η δεύτερη έκδοση της *Κοινωνιολογίας των Κομμάτων*, σημειώθηκε, στα χρόνια που ακολούθησαν, μια «δεύτερη κριτική του Michels» στους κόλπους της σοσιαλδημοκρατίας. Ο Alexander Schiffrin έγραψε στο θεωρητικό περιοδικό *Die Gesellschaft*, ότι η προσφορά του Michels συνίσταται στο ότι διαχώρισε το πρόβλημα της δημοκρατίας από την παραδοσιακή σύνδεσή του με το κράτος και το αντιμετώπισε ως φαινόμενο των οργανώσεων, ιδιαίτερα των κομμάτων.⁸¹ Όμως, συνολικά ο Schiffrin θεωρεί ως λαθεμένη τη θέση του Michels περί ολιγαρχίας. Υποστηρίζει ότι η έννοια της ολιγαρχίας χρησιμοποιείται

79. Eduard Bernstein, «Die Demokratie in der Sozialdemokratie», στο *Sozialistische Monatshefte*, XII Jahrgang 1908, Heft 18/19· Paul Kampffmeyer, «Arbeiterdemokratie», στο *Sozialistische Monatshefte*, XV Jg. 1911, Heft 18.

80. R. Michels, «Einige Randbemerkungen zum Problem der Demokratie, Eine Erwiderung», στο *Sozialistische Monatshefte*, XII Jg. 1908, Heft 25.

81. Alexander Schiffrin, «Parteiapparat und Parteidemokratie», στο *Die Gesellschaft, Internationale Revue für Sozialismus und Politik*, 7 Jg. 1930, σ. 505. Επίσης, στο *Theorie und Soziologie der politischen Parteien*, ό.π., τόμ. II.

αντιφατικά· ενώ, δηλαδή, από τη μια μεριά σημαίνει την προσωπική κυριαρχία των ανώτερων ηγετικών στρωμάτων, από την άλλη σημαίνει την ανώνυμη κυριαρχία του μηχανισμού της οργάνωσης. Κατά την άποψη του Schiffrin, ο κομματικός μηχανισμός αυτός καθ' εαυτός δεν είναι ολιγαρχικός· μάλλον μπορεί να εμποδίσει ή να προωθήσει τη δημοκρατία στο κόμμα, ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Ο Schiffrin υποστηρίζει ότι ο κομματικός μηχανισμός είναι η μορφή της αυτοοργάνωσης της τάξης, φορέας της πολιτικής ανεξαρτησίας του προλεταριάτου: Με το ευρύ στρώμα των μη επαγγελματικών στελεχών εξαφανίζεται η αντίθεση μεταξύ ηγετών και μελών· αρχές όπως η ελευθερία της κριτικής και η σχετική ανεξαρτησία των τοπικών οργανώσεων θα ενίσχυαν τόσο την ενδοκομματική δημοκρατία όσο και την ελκτική εικόνα του κόμματος προς τα έξω.⁸²

Πιο σκληρή από ό,τι στο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα ήταν η κριτική που ασκήθηκε στον Michels από τους κόλπους του κομμουνιστικού κινήματος. Εδώ φαίνεται να ισχύει, μια για πάντα, η ρήση του Georg Lukács:

«Για να υποβιβασθεί η δημοκρατία, ιδιαίτερα η δημοκρατία των εργατών, έχουν αναχθεί σε “κοινωνιολογικούς νόμους” εκείνα τα φαινόμενα, τα οποία ο ρεφορμισμός ανέδειξε στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και στα συνδικάτα, και στα οποία τα τελευταία ασκούν επιρροή. Από ένα ιδιαίτερο φαινόμενο ενός τμήματος του εργατικού κινήματος, στην ιμπεριαλιστική εποχή, προέκυψε ο “νόμος”, ότι οι μάζες είναι αδύνατο να αναδείξουν από τους κόλπους τους ένα κατάλληλο ηγετικό στρώμα».⁸³

Στην κατεύθυνση αυτή κινείται και η κριτική του Schorske, ότι δηλαδή οι θέσεις του Michels θα μπορούσαν ίσως να έχουν κάποια ισχύ για σοσιαλδημοκρατικά, όχι όμως για κομμουνιστικά κόμματα. Ο Schorske υποστηρίζει ότι ο Michels δεν ερευνήσε επαρκώς τις καταβολές της γραφειοκρατίας στα εργατικά κόμματα. Άλλωστε, και τα κομμουνιστικά κόμματα δημιούργησαν γραφειοκρατίες, αλλά σε μη κομμουνιστικές χώρες δεν αποτελούσαν συντηρητική δύναμη και, επιπλέον, τα στελέχη τους δε συνδέονταν με το status

82. Στο ίδιο, σ. 508 κ.ε.

83. Georg Lukács. *Die Zerstörung der Vernunft* (1954), τόμ. III, *Irrationalismus und Soziologie*, Darmstadt und Neuwied 1974, σ. 80.

quo μέσα από υλικά συμφέροντα.⁸⁴ Εδώ, βέβαια, πρέπει να αντιτάξουμε ότι ο Michels δεν ήθελε να συμπεριλάβει στην έρευνά του το κομμουνιστικό κίνημα. Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης της *Κοινωνιολογίας των κομμάτων*, ο Michels γράφει ότι ο μπολσεβικισμός είναι βέβαια ένα μαζικό κίνημα, όχι όμως πραγματικά δημοκρατικό. Τονίζει την αναγκαιότητα της πιο αυστηρής ενότητας της θέλησης και της υποταγής των μαζών σε μια μικρή μειοψηφία συνειδητών σοσιαλιστών. Με την κατοχή της εξουσίας, το κομμουνιστικό κίνημα (όπως και το φασιστικό) από κόμμα έχει μετατραπεί σε κράτος, υποστηρίζει ο Michels, και με τον τρόπο αυτό εκπίπτει από το πλαίσιο μιας έρευνας, η οποία θέλει να αναλύσει τα κόμματα μέχρι το κατώφλι της εκάστοτε κατάκτησης της εξουσίας.⁸⁵

Η επιστημονική απήχηση του Michels ήταν πολύ πιο σημαντική από την πολιτική. Όταν στις ΗΠΑ, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο σημειώθηκε μια ιδιαίτερη ενασχόληση με το έργο του, θα πρέπει να έπαιξε ρόλο η διεθνής κατάσταση, ή καλύτερα η αντιπαράθεση με τον «ολοκληρωτισμό», η οποία κατέστησε αναγκαία μια συγκριτική έρευνα των κομμάτων και των ελίτ. Στην εισαγωγή του στην αμερικανική έκδοση της *Κοινωνιολογίας των κομμάτων*, το 1962 (μια πρώτη μετάφραση είχε ήδη δημοσιευθεί το 1915), ο Seymour M. Lipset ασχολείται με το επίπεδο της απήχησης του έργου του Michels στις ΗΠΑ εκείνη την περίοδο.⁸⁶ Ο Lipset πιστεύει ότι η προσέγγιση του Michels βρίσκει την επιβεβαίωσή της στις διάφορες αναλύσεις των συνδικάτων και άλλων ενώσεων περί οργάνωσης. Και από την άλλη μεριά, τονίζει τις διαφορές ανάμεσα στα αμερικανικά κόμματα και τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Υποστηρίζει ότι η μικρή αξιολογική θέση των κομματικών οργάνωσεων των δημοκρατών και ρεπουμπλικάνων, που έχει σχέση με την έλλειψη συγκεντροποίησης και γραφειοκρατικοποίησής τους, οδήγησε, για παράδειγμα, τον C. Wright Mills να τις

84. Carl E. Schorske, *Die große Spaltung, Die deutsche Sozialdemokratie 1905-1917*, Βερολίνο 1981, σ. 159, (*German Social Democracy of 1905-1917*, Cambridge/Mass. 1955).

85. R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, ό.π., σ. LV κ.ε.

86. Seymour Martin Lipset, «Introduction», στο R. Michels, *Political Parties, A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1962· σχετικά με την αγγλοσαξονική απήχηση του Michels: πρβλ. David Beetham, «Michels and his critics», στο *Archives européennes de Sociologie*, 22 Jahrgang 1981, Heft 1.

αγνοήσει πλήρως στο έργο του *The Power Elite*. Ο Lipset βλέπει στον ανταγωνισμό των οργανώσεων και των κομμάτων της πλουραλιστικής κοινωνίας μια μετριασμένη εκδοχή της θέσης του Michels για την ολιγαρχία. Πιστεύει ότι και οι ηγέτες ενός συνδικάτου, που δε λειτουργεί δημοκρατικά, πρέπει να εκπληρώσουν, τουλάχιστον ως έναν κάποιο βαθμό, τις επιθυμίες των μελών τους, διότι διαφορετικά τα τελευταία, για παράδειγμα, θα μεταπηδήσουν σε μια ανταγωνιστική οργάνωση. Κάτι παρόμοιο ισχύει και για τους ηγέτες των κομμάτων όσον αφορά τη σχέση τους με τα μέλη και τους ψηφοφόρους. Ακόμη και ομάδες με ολιγαρχική δομή συμβάλλουν στη διατήρηση της πολιτικής δημοκρατίας, με το να εμποδίζουν μια μονόπλευρη συγκέντρωση εξουσίας, μέσω του ανταγωνισμού που αναπτύσσουν μεταξύ τους.⁸⁷

Ο Lipset θεωρεί το έργο του Michels ως μία από τις προσπάθειες για την ανάπτυξη μιας νέας κατεύθυνσης της πολιτικής επιστήμης: *The «Elitist» Theory of Democracy*. Στο επίκεντρο αυτής της έννοιας βρίσκεται η σκέψη, που την έχουμε ήδη συναντήσει στον Max Weber, ότι η δημοκρατία αποτελεί, κυρίως, μια επιλογή ηγετών. Σύμφωνα με τη σκέψη αυτή πρέπει να συμφιλιωθούν δυο αντιφατικές απόψεις μιας παραδοσιακής αντίληψης: η κλασική δημοκρατική θεωρία και η θεωρία των ελίτ. Η αύξηση της εξουσίας των ελίτ οδήγησε, σύμφωνα με αυτή την άποψη, στην αύξηση του χάσματος ανάμεσα στο δημοκρατικό ιδεώδες και την πραγματικότητα. Η μόνη εναλλακτική λύση, κατά τον Lipset, είναι ένας επανακαθορισμός της δημοκρατίας, όπου πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο σταθερό χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος, τον πλουραλιστικό ανταγωνισμό των ελίτ και την ευθύνη τους απέναντι στους ψηφοφόρους.⁸⁸

Ένα βήμα προς την κατεύθυνση αυτή επιχείρησε ο James Burnham, με το βιβλίο του, *The Machiavellians. Defenders of Freedom*. Για τον Burnham, ο Michels μαζί με τον Mosca και τον Pareto ανήκουν στους «μακιαβελιστές του 20ού αιώνα». Η συμβολή τους συνίσταται στο ότι είχαν αναγνωρίσει τον αγώνα για την κοινωνική εξουσία, με τις ανοιχτές και κρυφές του μορφές, ως ένα βασικό θέμα της πολιτικής επιστήμης. Για να μπορεί να γίνει κατανοητή η

87. Lipset, ό.π., σ. 33 κ.ε.

88. Peter Bachrach, *Die Theorie demokratischer Elitenherrschaft. Eine kritische Analyse*, Mit einer Vorrede von Sheldon S. Wolin, Φρανκφούρτη 1967, σ. 11, 19 (το αμερικανικό πρωτότυπο 1967).

κοινωνία, πρέπει να ληφθεί υπόψη η πιο σημαντική κοινωνική διάκριση, εκείνη ανάμεσα σε κυρίαρχους και κυριαρχούμενους, σε ελίτ και μη-ελίτ.⁸⁹ Σύμφωνα με τον Burnham, ο Michels διαπίστωσε ορθά ότι η κλασική θεωρία της δημοκρατίας δεν αντιστοιχεί με κανένα τρόπο στην πραγματικότητα, δηλαδή ότι δεν είναι δυνατή μια αυτοκυβέρνηση του λαού. Αυτή η θεωρία μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο σε ένα ειδικό ιστορικό πλαίσιο, δηλαδή στον αγώνα της ανερχόμενης αστικής τάξης για την κατάκτηση της εξουσίας απέναντι στην αριστοκρατία. Στη σύγχρονη κατάσταση, η κλασική θεωρία της δημοκρατίας έχει μια εντελώς διαφορετική, αρνητική επίδραση: ενισχύει τη διεθνή τάση για βοναπαρτισμό. Με αυτή την έννοια ο Burnham αντιλαμβάνεται τη δεσποτική κυριαρχία, που στηρίζεται σε δημοκρατικούς τύπους, με άλλα λόγια, μια συγκέντρωση όλων των μέσων εξουσίας στο κράτος, με την επίκληση της εικαζόμενης θέλησης του λαού.⁹⁰ Λόγω αυτού του κινδύνου, οι μακιαβελιστές, όσο κι αν φαίνεται στην αρχή παράδοξο, μεταβάλλονται σε προασπιστές της ελευθερίας. Η θεωρία τους περί ελίτ μπορεί, κατά τον Burnham, να αναπτυχθεί ακόμα παραπέρα, με σκοπό την παρουσίαση ενός συστήματος, μέσα στο οποίο οι αντιπολιτευόμενες ελίτ συναγωνίζονται την κυρίαρχη ελίτ για την εξουσία. Ο Michels υποτίμησε τη σημασία της αντιπολίτευσης ως δημοκρατικής έκφρασης. Οι ηγέτες της αντιπολίτευσης, υποστηρίζει ο Burnham, πρέπει να λάβουν υπόψη τους, ως ένα βαθμό, τις μάζες. Και αντίστροφα, η πίεση των μαζών στους ηγέτες της αντιπολίτευσης προκαλεί μια έμμεση πίεση σε όλη την ηγεσία.⁹¹ Από τη διαμάχη των ελίτ για την προσέλκυση της εύνοιας του λαού προκύπτει, για τον Burnham, μια νέα μορφή της δημοκρατίας.

Στο έργο του Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, που εκδόθηκε ένα χρόνο πριν από το βιβλίο του Burnham, η θεωρία των ελίτ στη δημοκρατία έλαβε την πιο γνωστή ίσως μορφή της. Χωρίς να αναφέρει ονομαστικά τον Michels, ο Schumpeter ασχολείται με τα επιχειρήματα που αναφέρθηκαν τελευταία. Έχει και αυτός την άποψη ότι η κλασική θεωρία αποδίδει στο εκλογικό σώμα ένα εύρος πρωτοβουλιών, που είναι εντελώς ξένο με την πραγματικότητα. Οι κοινωνικές συλλογικότητες θα μπορούσαν εντού-

89. James Burnham, *Die Machiavellisten, Verteidiger der Freiheit*, Ζυρίχη 1949, σ. 225 κ.ε. (*The Machiavellians, Defenders of Freedom*, Σικάγο 1943).

90. Στο ίδιο, σ. 170 κ.ε., 240.

91. Στο ίδιο, σ. 167 κ.ε.

τους να δρουν αποκλειστικά με το να αποδέχονται μιαν ηγεσία και, ενδεχομένως, να ανακαλούν αυτή την αποδοχή. Αποφασιστική σημασία έχει η τυπική διαδικασία του σχηματισμού κυβέρνησης, που έχει ως βάση τον ελεύθερο ανταγωνισμό για ψήφους. Ο ρόλος του λαού συνίσταται, κατά τον Schumpeter, στην ανάδειξη μιας κυβέρνησης. Η δημοκρατική μέθοδος είναι μια διαδικασία για την επίτευξη πολιτικών αποφάσεων, κατά την οποία μερικοί αποκτούν την αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων, μέσω μιας ανταγωνιστικής πάλης για την ψήφο του λαού.⁹² Αυτοί οι ψηφοφόροι πρέπει να αποδεχθούν ότι η πολιτική δραστηριότητα είναι υπόθεση του εκλεγμένου και όχι δική τους. Πρέπει να αποφεύγουν να προδιαγράφουν στον κοινοβουλευτικό αντιπρόσωπο, τι πρέπει να κάνει.⁹³ Η πρωτοβουλία του εκλογικού σώματος περιορίζεται ακόμη περισσότερο με την ύπαρξη κομμάτων:

«Οι πολιτικοί των κομμάτων και οι κομματικοί μηχανισμοί αποτελούν μόνο την απάντηση στο γεγονός ότι η μάζα των ψηφοφόρων δεν είναι ικανή για καμία άλλη πράξη εκτός από τον πανικό, και αποτελούν μια προσπάθεια ρύθμισης του πολιτικού αγώνα του ανταγωνισμού, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, όπως τις ανάλογες πρακτικές ενός οικονομικού ομίλου. Η ψυχοτεχνική της διεύθυνσης και της διαφήμισης του κόμματος, των συνθημάτων και των εμβλημάτων δεν είναι απλά ένα πάρεργο. Ανήκουν στην ουσία της πολιτικής».⁹⁴

Όπως, ακριβώς, ο Schumpeter προσπαθεί να γεφυρώσει την αντίθεση ανάμεσα στη μάζα, την ελίτ, τους ψηφοφόρους και τον κομματικό μηχανισμό, με τον ίδιο τρόπο θέλει να κλείσει και το χάσμα ανάμεσα στη δημοκρατία και στη γραφειοκρατία. Την τελευταία δεν τη θεωρεί –όπως ο Michels– ως εμπόδιο της δημοκρατίας, αλλά, όπως ο Weber, ως ένα αναπόφευκτο συνοδευτικό φαινόμενο ή ακόμη ως αναγκαία προϋπόθεση. Μια δημοκρατική κυβέρνηση σε μια σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία πρέπει για όλες τις σφαίρες της δημόσιας δραστηριότητας να διαθέτει τις υπηρεσίες

92. Joseph Schumpeter, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie* (Einleitung von Edgar Salin), Μόναχο 1975, 4 Auflage, σ. 427 κ.ε. (*Capitalism, Socialism and Democracy*, Νέα Υόρκη 1942· ελλ. έκδ.: *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, ΚΕΠΕ, 1972).

93. Στο ίδιο, σ. 468.

94. Στο ίδιο, σ. 450.

μας καλά εκπαιδευμένης γραφειοκρατίας, με ένα υψηλό αίσθημα των υποχρεώσεών της και ένα, όχι λιγότερο ισχυρό, *esprit de corps*. Η γραφειοκρατία πρέπει να είναι αρκετά ισχυρή, ώστε να μπορεί να αναλάβει την ηγεσία σε ώρα ανάγκης και να καθοδηγήσει τους πολιτικούς.⁹⁵

Η θεωρία της δημοκρατίας για τις ελίτ εμπεριέχει στον πυρήνα της έναν άλλο προβληματισμό από εκείνον των αναλύσεων του Michels για τα κόμματα. Ενδιαφέρεται για τη, λιγότερο ή περισσότερο, δημοκρατική λειτουργία μιας σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, όχι για την πραγματοποίηση της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού ως στόχου του εργατικού κινήματος. Ανεξάρτητα από αυτό, είναι πολύ αμφίβολο αν ο Michels θα είχε αποδεχθεί τις βασικές προϋποθέσεις της δημοκρατικής θεωρίας για τις ελίτ. Για τον πρώιμο Michels, θα ήταν, προφανώς, πολύ λίγο δημοκρατική και ιδιαίτερα ελιτίστικη, ενώ, για τον ύστερο Michels, θα ίσχυε ακριβώς το αντίστροφο. Ο σοσιαλιστής Michels δε θα είχε δεχθεί να καταστεί βασικά αδύνατη η αυτοκυβέρνηση του λαού, η πλήρης καθιέρωση της δημοκρατίας με το σοσιαλισμό. Ο φασίστας Michels θα θεωρούσε παράξενο να συναγωνίζονται για την εξουσία διάφορες ελίτ, στο πλαίσιο των θεσμοποιημένων δικαιοκτών εγγυήσεων. Στη θέση του πλουραλισμού των ελίτ υπήρχε γι' αυτόν μόνον η μία κυρίαρχη ελίτ, η οποία κατευθύνεται από τα πάνω, από τον ανταρχικό ηγέτη, και δέχεται από τα κάτω την ανταπόκριση των μαζών.

ΣΥΝΤΟΜΕΥΣΕΙΣ

AfSS = *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik*

Protokoll με τόπο και ημερομηνία = Πρακτικά του ετήσιου συνεδρίου του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας

Λίγο μετά την ολοκλήρωση της συγγραφής του παρόντος άρθρου, εκδόθηκε το 16ο τεύχος του περιοδικού *Λεβιάθαν* (β' περίοδος 1996). Το τεύχος αυτό περιέχει ένα κεφάλαιο από την *Κοινωνιολογία των κομμάτων* του Michels, καθώς και κείμενα άλλων συγγραφέων, τους οποίους διαπραγματεύεται το παρόν κείμενο (Mossa, Pareto, Sorel, Schumpeter, Burnham). Όλα αυτά τα κείμενα δημοσιεύονται σε ελληνική μετάφραση.

95. Στο ίδιο, σ. 465 κ.ε.